

Şinasi Tekin'in Anısına

**UYGURLARDAN
O S M A N L I Y A**

587	Eiji Mano	Three Corrections to the Critical Edition of the Bābur-nāma
593	Mine Mengi	Divan Şiirinde Metinlerarası İlişkiler
607	Aslı Niyazioğlu	Lives of a Sixteenth Century Ottoman Sheikh: Serhōş Balı Efendi (d. 980/1572) and His Biographers
620	Yusuf Oğuzoğlu	Türkiye Türkçesi ve Osmanlıca Sürecine İlişkin Tarihsel Bir İnceleme
637	Orhan Okay	Edebiyat Tarihçiliğinde Usûl: Edebiyat Tarihlerinin ve Türk Edebiyatı Tarihinin Sınıflandırılması Meselesi
647	Mustafa Öner	Türkçe-Rusça İlişkilerine 1552 Dönüm Noktasından Bir Bakış
657	Von Klaus Röhrborn	Zum dem alttürkischen Ghostword aving – äving – ävin “fremd”
661	Güliden Sağol	Türklerde Evliliğin Algılanışı –“Evlenmek” Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle-
685	Serkan Şen	Standart Türkiye Türkçesinde İkilemelerle Yaşayan Tarihî Sözcükler
704	İsenbike Togan	Beylikler Devri Anadolu Tarihinde Yöntem Sorunları: Germiyan’dan Örnekler
721	Zeynep Yürekli Gökay	Şeyh Bedreddin ve Ecinniler: Alışılmışın ve Çalışılmışın Dışında Bir Menakıbnâme
732	Peter Zieme	Bolalim bäg yutuz – Ein buddhistisches Stabreimgedicht aus Toyok
738	Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin	Düzme Fermanlar
771	Latife Dışkaya	Şinasi Âbi’ye

Türklerde Evliliğin Algılanışı – “Evlenmek” Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle–

Gülden Sağol*

Hızlı bir değişim içinde olmasına rağmen toplum yaşamındaki önemini korumaya devam eden evlilik, “Bir kadınla bir erkeğin aile kurmak üzere kanunların uygun gördüğü şekilde bir araya gelmesi” olarak tanımlanır. Evliliği kuşatan yasalar ve dinî törenler, bu kuruma verilen önemin göstergelerindendir. Bir birlik olarak tanımlanan evlilik, sözleşme niteliği taşıdığı için tarafların birbirlerine karşı belirli haklar kazanması ve belirli yükümlülükler altına girmesi sonucunu doğurur. Toplumların çoğu evlilik konusunda ki değer yargılarını ve beklentilerini gösteren kanunlar geliştirmişlerdir. Dolayısıyla evlilik hukuku, bütün toplumlarda genel çerçeveye içinde bazı farklılıklar gösterir. Yasa ve gelenekler, çeşitlilik göstermekle birlikte evliliğin başlıca hukukî işlevi, toplumdaki çocukların, toplumun öteki üyeleriyle ilişkilerini belirlemek ve haklarını güvenceye almaktır.

Evlilik, günümüzde -özellikle modern toplumlarda- çiftlerin kendi girişiyle gelişir. Evlenme törenleri toplumlara ve bölgelere göre değişiklik gösterdiği gibi evlenmeyi sağlayan ön işlemler de birbirine pek benzemez. Geleneğe dayalı toplumların çoğunda eş seçiminin ve evliliğin önceden belirlenmiş aşamaları vardır. Yine de söz kesme ve nişanlanma gibi gelenekler modern toplumlarda da yaygınlığını korumaktadır ve eş seçimi, hâlâ yaşamın en önemli kararlarından biri olarak kabul edilmektedir.¹

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Evlenmek için bir söz ve aynı zamanda bir ön akit anlamı taşıyan nişanlanma geleneği Türk kültüründe yaygınlığını korumaktadır: **nişan ko-** Nişanlamak, nişan yapmak: *Kızı babasından isteyüp nişan korlar ve âyin-i akd-i nikâh her ne ise olur ve kız ere varmalu olur (Letaif. XVI. 46) (TTS: 2879); ata-* Ad komak, talkib u vaz-i ism etmek, nişanlamak (*ŞŞEÇOW*: 16); **adakla-** Bir kızı birine nişanlamak (Kerkük Türkmenleri) (*THDEA*: 5); **s'êras'-** Uyuşmak; nişanlanmak (*ÇS*: 147); **orden** Nişan (*TSa*. S: 202); **ilii** *oxsuhuu* Nişan (*TSa*. S: 202); **kergen kepsetii** Nişan (*TSa*. S: 202); **ulaş-** Kız, oğlana nişanlanmak (Ayaş-Ank.) (*THDEA*: 91); **doğa** Nişan (Güdük-

Ank.) (**nişan değişme**) (*THDEA*: 33); **askı** Nişan (Keçiborlu-Isp.) (*THDEA*: 9); **nişan ol- ... oraşda nişan olullar** (KA: 78); **geleş-** Nişanlanmak (*KBLS*: 21); **kirtış** II 1) Kızın evlenmeyi kabul ettiğini gösteren hediyesi, 2) Nişan (*HTS*).

görü Nişan töreni (*DS*: 2162); **kapacan** 1) Nişan töreni, 2) Oğlan evinin düğüne başlamak için kız evine gönderdiği armağan (*DS*: 2629); **kumaş çineme** Nişan töreni (*DS*: 2999); **beklik** 1) Nişan için kızı alının yüzük (Yz.), 2) Nişanda ya da söz kesilmede yapılan tören (Gaz.) (*THDEA*: 17).

s'êras'nêhêr Nişanlı (kız) (*ÇS*: 147); **atalıntıy** Adaklı, namzed, menzur, yavuklu (*ŞŞEÇOW*: 16); **belli** 1) Nişanlanırken tarafların birbirlerine verdikleri çamaşır, kumaş, altın v.b. şeyler (Mut-İç.), 2) Nişanlı (Kn.) (*THDEA*: 17); **deyikli** Nişanlı kız (Karapapak Türkleri-Ağ.) (*THDEA*: 31); **görüükçü** Sözlü, nişanlı (Afşar, Pınarbaşı-Ky.) (**adaklı, yavuklu**) (*THDEA*: 55); **nişanlı** 1) Evlenmek için söz verip yüzük takmış olan (kimse), 2) Belirleyici bir işareti, alâmeti, nişanı olan kimse (*TS*: 1656); **geleşmiş** Nişanlı (*KBLS*: 21); **koltuk** 1) Koltuk, koltuk altı, 2) Kadın, arkadaş, kız arkadaş, 3) Nişanlı, sözlü, 4) Gelin (*ŞS*: 53).

beylik (III) Nişanlanacak erkek tarafından seçilen nişan tacı kadınlar (*DS*: 648); **görterme** Nişanlı iki gencin kimsesiz bir yerde konuşmalarını sağlama (*DS*: 2162); **görüüşük** 1) Nişanlı kızın evinde bir gece için, oğlan tarafıyla tanışmak üzere yapılan eğlenti, 2) Düğün armağanı (*DS*: 2164); **dünür pidesi** Nişanlıların birbirlerine gönderdikleri ekmek (Ba.) (*THDEA*: 37); **ilişik bırak-** Nişanlanan kıza ilk armağanını götürmek (Bünyan-Kn.) (*THDEA*: 64).

Aileler tarafından çocuklar küçükken veya henüz doğmadan yapılan evlilik sözleşmesi veya bir tür nişan merasimi olarak tarif edebileceğimiz beşik kertme geleneği, bugün bazı kesimlerde hâlâ sürmektedir ki bu geleneğin temelini söz verme oluşturur, beşik ise söz vermenin tanığı olur. Bunun için ya beşik kertilir, ya da sadece söz verilir. Zaten Türklerde yemin için bir nesnenin ya da yerin kertilmesi bir gelenektir. Biz buna ant biçimi olarak Dede Korkut'ta da rastlamaktayız, öfkelenen yiğit kılıcını çıkarıyor, yeri kerterek "yir gibi kertilayın, toprak gibi savrılalım, kılıcuma toğrayın, ohuma saçılalım, oğlum toğmasun, toğar-ise on güne varmasun..." diyerek yemin ediyor (DK / 193: 190/2-4).

beşik kertiği Daha beşikte iken anası babası tarafından nişanlanmış kimse (TS: 276); **beşik kertme** Daha beşikte iken anası babası tarafından nişanlanma (TS: 276).

Beşik kertme nişanlıların, ergenlik çağına gelince yeniden nişanlandıkları da görülür. Beyrek, güreştiği beşik kertmesi Banu Çiçek'in parmağına "... düğün kutlu olsun han kızı ... ortamızda bu nişan olsun han kızı" diyerek parmağındaki altın yüzüğü çıkarıp takar (DK / 123: 80/3-5).

İsteme ve söz kesme töreleri de ihmal edilmmez: **aytur-** İstetmek (ŞT: 335): *bu kızını oğluga aydurup irdi* (88a/3) "Bu kızı oğluna istemişti." (ŞT: 253); **kız bitir-** Bir erkeğe kız istemek, söz kesmek (DS: 2862); **dile-** Evlenmek için kızı ailesinden istemek (Kerkük) (THDEA: 32); **beklik tak-** Evlenmede söz kesmek ve takı takmak (Yz.) (THDEA: 17); **kesim kes-** Düğün tarihini belirtmek, söz kesmek (Şavşat-Ar.) (THDEA: 70); **kız yârâş-** Sözlencmek (erkek için) (Kzn. Tat.); **sös sura-** (Evlilik için) söz istemek (ATS: 159); **arğı-** [arğırğa] kız istemek (evlenmek için), dünür gitmek (HTS); **söle-** [sölirge] 1) söylemek, demek, 2) (Kız) istemek, dünür gitmek (HTS).

Evlilik söz konusu olduğunda farklı algılayışların ürünü kelime ve deyimlerle başvurulduğu görülmektedir: **allıyeşilli ol-** Gelin olmak (Gm.) (THDEA: 8); **kärgännän-** Evlenmek (RYS: 157); **er avrat ol-** Karı koca olmak, izdivaç etmek (TTS: 1489); **är ayal bol-** Evlenmek (TürkTS: 191); **başına ci-lov kéc-** Evlenmek (TTAT: 94); **başlı-küzle bul-** Başlı gözlü olmak, evlenmek (erkek için) (Kzn. Tat.); **käläş al-** Evlenmek (RBS: 198); **duman kur-** Evlenmek (DS: 1602); **cämägätlä-** Evlenmek (erkek için) (Kzn. Tat.); **bası baylan-** Evlenmek (kadın için) (Kzk.), gibi.

İnsanın hayatında önemli bir yer işgal eden evliliğin algılanışı insanın hayata bakış tarzına, yaşadığı toplumun geleneklerine, içinde bulunulan duruma göre değişiklik gösterir. Meselâ, Lâtince "evlenme" anlamında kullanılan kelimenin asıl anlamı "annelik"tir: **mätirimönium. In mätirimönium ducere**, erkek için "evlenmek"i ifade eder, dolayısıyla anlamı "anneliğe sevk etmek"tir. Pehlevicede "evlenme" anlamında kullanılan kelimenin asıl anlamı "kadınlık"tır: **zanēh. Pat zanēh patigraftan**, erkek için "evlenmek"i ifade eder, dolayısıyla anlamı "kadınlığa kabul etmek, kadınlığa almak"tır. Fincede evlenmek karşılığında **mennä naimisiin** kullanılır ki asıl anlamı "cinsel ilişki kurmak"tır. Örnekleri artırdıkça toplumlar arasında evliliğin algılanışında farklılıklar olduğu görülecektir.

Evlenmek karşılığında kullanılan kelimelerden hareketle Türklerde evliliğin nasıl algılandığını göstermek üzere hazırladığım bu çalışmayı, tarihi ve yaşayan Türk lehçelerindeki metin ve sözlükleri tarayarak oluşturdum, ama yaşayan lehçeler üzerindeki malzemeye ulaşmakta zorlandığımı itiraf etmeliyim. Bununla birlikte derlediğim malzeme aslında burada işlediğim kat kat üstündedir, ama ben buraya sadece toplayıcı olanları almayı tercih ettim ve evlenmek karşılığı kullanılan kelimelerden hareketle Türklerde evliliğin algılanışını beş ana başlık altında topladım.

1. Evliliğin algılanışı

1.1. Evliliğin ev sahibi olmak, ev kurmak, ev açmak olarak algılanması

1.1.1. Evlenmek karşılığında kullanılan kelimelerden biri bizzat "evlen-"tir. *eb* kelimesinden türetilen kelimenin *eble-* "evlendirmek" şekliyle ilk olarak Suci yazıtında karşılaşılmaktadır. Yazıtta bu kelime oğul evlendirmek için kullanılmış, kız evlendirmek için ise *kalınsız bir-* kullanımı tercih edilmiştir: **äblä-** Evlendirmek (ETY: 791): *ebledim oğlumın (7) kızımın kalınsız birtim* (Su. 6-7) "Oğlumu evlendirdim. Kızımı cihazsız verdim." (ETY: 157).

Kelimenin *ewlen-* şekline ise ilk olarak *Dîvânü Lûgati't-Türk*'te üç ayrı anlamla rastlamaktayız: "hâlelenmek", "kendine ev edinmek" ve "evlenmek". Diğer anlamlarıyla kullanılışını bir tarafa bırakırsak "evlenmek" anlamında şu örnekte geçmektedir: *Tünle yorup kündüz sevnür, kiçikde ewlenüp ulgağu sevnür* (Kâş.: 481/2) "Gece yürüyüp gündüz sevinir, küçüklüğünde evlenip yaşlandığında sevinir". Burada kelimenin Arapçası *tezevvüc*'dür (Kâş.: 481/3).²

Ev kelimesinin her ne kadar "aile", "zevce" gibi anlamlarına da rastlamaktaysak da asıl anlamı "ev, barınak, mesken, konut"tur ve *ewlen-* kelimesi "ev sahibi olmak, ev kurmak, ev açmak" anlamında türetilmiştir. Ayrıca gerek tarihî dönemde, gerek günümüzde bazı lehçelerde kelimenin sadece erkek için kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ev kurma, ev açma görevinin daha çok erkek üzerinde olmasıdır.

"Ev sahibi olmak, ev kurmak, ev açmak" anlamında türetilmiş olan ve çok yaygın olarak kullanılan kelimenin bu yönü, dilek sözlerine, ata sözlerine de yansımıştır: **ewlen de ev ol!** Evlenerek ayrı bir evi olması için (bekâr bir kimseye söylenen dilek sözü) (*OATS*: 762); **ewlenenle ev yapının Allah yardımcısıdır** Ailenin değerini belirtmek için kullanılır (*OATS*: 766).³

ewlen- Evlenmek (*DLT IV*: 207): *tünle yorup kündüz sevnür, kiçikde ewlenüp ulgağu sevnür* "Geceleyin yürüyüp gündüz sevinir, küçüklüğünde evlenip yaşlandığında sevinir." (*DLT III*: 87-88); **ävländi** Tezevvüc etti, 25 (*KİLA*: 13);

ewlen- Evlenmek: *Kaçan kim bir müsilmân kişi ewlense bir kitâbiyye hatunnu ...* 100a/5 (*İMS*: 522); **ewlen-** Evlenmek: *Bir karı irge ayttılar niçün ewlenmes* (12) *sen* 274/11-12 (*KGT*: 250); **ewlen-** Evlenmek (*DLT IV*: 207): *tünle yorup kündüz sevnür, kiçikde ewlenüp ulgağu sevnür* "Geceleyin yürüyüp gündüz sevinir, küçüklüğünde evlenip yaşlandığında sevinir." (*DLT III*: 87-88); **ävländi** Tezevvüc etti, 25 (*KİLA*: 13); **ewlen-** Evlenmek: *Kaçan kim bir müsilmân kişi ewlense bir kitâbiyye hatunnu ...* 100a/5 (*İMS*: 522); **ewlen-** Evlenmek: *Bir karı irge ayttılar niçün ewlenmes* (12) *sen* 274/11-12 (*KGT*: 250); **avlan-** Evlenmek (*ÇS*: 9); **ewlen-** Erkek

kadın aile kurmak üzere kanunca birleşmek (*OATS*: 766); **ewlen-** Erkek kadını aile kurmak için kanuna uygun olarak birleşmek, izdivaç etmek (*TS*: 746-747); **ewlendiril-** Evlenmesi sağlanmak (*TS*: 746); **ewlen-** ... *karg gün karg gece düyün edib, ewlenmişler* (*KA*: 90); **öylen-** Evlenmek (*TrkmTS*: 512); **éwlen-** Evlenmek (*TTAT*: 94); **ewlen-** Evlenmek (*GTS*: 93); **öjlen-** Evlenmek, xanedar olmak (*ŞŞEÇOW*: 154); **üylän-** (erkäk) Evlenmek (erkek) (Özb.) (*KTLS*: 229); **üylen-** Evlenmek (*YUyg TS*: 447); **üylön-** Evlenmek (*TTKTS*: 64); **üylen-** Evlenmek (*RKS*: 117); **üylen-** Evlenmek (*RNS*: 176); **üylen-** Evlenmek (*RKKİpS*: 221); **öylän-** Evlenmek (*RBS*: 198); **üylen-** Evlenmek (*KMTS*: 424); **öylän-** Evlenmek (erkek için) (Kzn. Tat.); **éwlen-** Evlenmek (Krm.Tat.); **üylen-** Evlenmek (Krm.Tat.); **üylen-** Evlenmek (Kzk.)

² *Dîvânü Lûgati't-Türk*'te kelimenin diğer anlamları şöyle geçmektedir: *Ay kopup ewlenüp / Ak bulıt örlenüp / Bir bir üze öklünüp* "Ay, çıkıp ağillanır, ak bulutlar belirir, birbiri üzerine yığılır, suyunu saçarak inler" (*DLT I*: 258); *ay ewlendi* "ay ağillandı, hâlelendi" (*DLT I*: 259); *ol bu ewni ewlendi* "o adam bu evi kendine ev edindi" (*DLT I*: 259).

³ "Aynı evi paylaşan, aynı evde yaşayan kişi" anlamında türetilen "evdeş" kelimesi, her ne kadar *TTS*'deki örneklerde hep "refika, zevce" anlamındaysa da ağızlarda "karı koca" anlamında kullanılmaktadır: **evdeş** Refika, zevce (*TTS*: 1568); **evdeş** Karı-koca (Eğridir-İsp.) (*THDEA*: 43).

Ev, kadının daha fazla bulunduğu bir mekândır. Bu durum kadın, eş anlamında kullanılan kelime ve deyimlerde de kendini göstermektedir: **ewçi** Kadın (*KİP*: 40); **ewçi** Kadın (*KB*: 164); **ewlik** Kadın (*KB*: 164); **ewlük** ~ **öwlük** Eş, zevce (*QE*: 661); **ev bekçisi** Evin kadını, zevce (*TTS*: 1567); **küldöken** Evin kadını, eş (Ay., Ama., İç., Nğ.) (*THDEA*: 76); **külâtan** Evin kadını, eş (An., Ml.) (*THDEA*: 76); **külkâhyası** Evin kadını, eş (Mudanya-Brs.; Karaağaç-Ed.) (*THDEA*: 76); **kültöken** Evin kadını, eş (Ar.; Or.) (*THDEA*: 76).

Evlilikte kadının evine bağlanmasına çok önem verilir ve bunu sağlamak için çeşitli işlemlere bile başvurulabilir: **çivi çakma** Gelin, güvey evine girdiği sırada ya da gerdek odasına girerken yenge tarafından kapı başına, kimi de başka bir yere çivi çakma töresi (ç. yy.) (Bu âdet, gelinin, evine çivi gibi çakılıp kalmasını sağlama inancıyla sürüp gider. *THDEA*: 29).

Çakılacak çivi, çok kere, kız evindeki törenler sırasında oradan gizlice aşırı olarak getirilir.) (*THDEA*: 29).

(*KTLS*: 228); **iblen-** Evlenmek (*HTS*); **öglen-** Evlenmek (*RTS*: 154).

öylenen Evli (Trkm.) (*KTLS*: 231); **üylängän** Evli (erkek) (*SÖTTT*: 157); **üylängän (erkäk)** Evli (erkek) (Özb.) (*KTLS*: 231); **öylängän** Evli (YUyg.) (*KTLS*: 231); **üylöngön** Evli (erkek) (*TTKTS*: 64); **üylengen** Evli (*RNS*: 176); **üylengen** Evli (*RKKİpS*: 221); **öylängän** Evli (*RBS*: 198); **öylängän** Evli (Kzn. Tat.) (*KTLS*: 231); **üylengen** Evli (Kzk.) (*KTLS*: 230).

1.1.2. Evlenmek “ev sahibi olmak, ev kurmak, ev açmak” olarak algılandığında “evlendirmek” de “ev sahibi olmasını, ev kurmasını, ev açmasını sağlamak” şeklinde algılanır.

1.1.2.1. *eb* kelimesinden türetilen kelimenin *eble-* “evlendirmek” şekliyle ilk olarak Suci yazıtında karşılaşmaktayız. Yazıtta bu kelime oğul evlendirmek için kullanılmıştır:

äblä- Evlendirmek (*ETȚ*: 791); *ebledim oğlının (7) kızının kalınsız birtim* (Su. 6-7) “Oğlumu evlendirdim. Kızımı cihazsız verdim.” (*ETȚ*: 157); **avlantar-** Evlendirmek (*RÇS*: 185); **cielee-** Evlendirmek (*TSa. S*: 84); **evlendür-** Evlendirmek: *Dilerem anı kim evlendüresin / Virüp gül yüzlü kızuñ güldüresin* 17163 (ŞŞÇ: 2140); **evlendir-** Ev bark sahibi etmek. Kadınla erkeği kanun yoluyla birleştirmek, karı koca etmek (*OATS*: 765); **evlendir-** Evlenmesini sağlamak (*TS*: 746); **öylendir-** (*TrkmTS*: 513); **évlendir-** Evlendirmek (*TTAT*: 94); **evlendir-** Evlendirmek (*GTS*: 93); **üylängir-** Evlendirmek (erkek için) (Özb.); **üylendür-** Evlendirmek (*YUyg TS*: 447); **üylöndür-** Evlendirmek (Kırg.); **üylendir-** Evlendirmek (*RKS*: 211); **üylendir-** Evlendirmek (*RNS*: 176); **üylendir-** Evlendirmek (*RKKİpS*: 221); **üylendir-** Evlendirmek (*KMTS*: 424); **öyländir-** Evlendirmek (*RBS*: 198); **évlendir-** Evlendirmek (Krm.Tat.); **üylendir-** Evlendirmek (Krm.Tat.); **yeget öyländer-** Delikanlıyı evlendirmek (Kzn. Tat.); **üylendir-** Evlendirmek (erkek için) (Kzk.); **iblendir-** 1) evlendirmek; 2) Ehlileştirmek, alıştırmak, kendine bağlamak (*HTS*).

1.1.2.2. Yine *ev* kelimesinden türetilen diğer kelime *ever-*’tir, *evlendir-* kadar yaygınlığı bulunmayan bu kelime, tespit ettiğim kadarıyla sadece Türkiye Türkçesiyle Gagauzcada bulunmaktadır:

ever- Evlendirmek: *oğlunu everirseñ äkal ädemin kızın alıver* (*Mevahib. XV*. 546) (*TTS*: 1568-1569); **ever-** Evlendirmek, ev bark etmek, tezviç, damat etmek (*LO*: 140); **ever-** h.d. Evlendirmek (*OATS*: 764); **ever-** (hlk.) Evlendirmek (*TS*: 745); **ever-** [**eve-** (I), **even-**, **ever-**] Evlendirmek (*DS*: 1805); **iver-** (II) Evlendirmek (*DS*: 2571); **ever-** Evermek (evlendirmek) (*GTS*: 93).

1.1.3. “Evli” kelimesi de yine aynı algılayışın bir ürünüdür:

ävlü Evli, 25 (*KİLA*: 13); **evliğ** Evlenmiş olan kimse, 153 (*İM*: 31); **öylük** Evli demektir, kethüda manasına ki... (*Abuşka*: 118); **ivli** Evli, evi olan (*ŞT*:

387): *bir evli kul takı berip* (11) *irdi* (103a/10-11) “Evli bir kul dahi vermişti.” (ŞT: 270); **evli** Müte’ehhil (LO: 140); **evli** Evlenmiş olan (kadın veya erkek) (OATS: 766); **evli** 1) Evlenmiş bulunan (kadın veya erkek, 2) Herhangi bir sayıda ev bulunan (yer), 3) Evli olan evli (TS: 747); **évli** Evli (TIAT: 94); **evli** Evli (GTS: 93); **öjlük** Sahib-i hane; evlenmiş (ŞSEÇOW: 154); **üylü** 1) Evli, 2) Ev halkına ait, eve ait (KMTS: 424); **üyli** Evli (RNS: 176); **üylü** 1) evli, çadırı, 2) evli, aileli (ATS: 199); **iblig** Evli (HTS); **üylü** Evli (TAS: 128).

1.1.4. Kazan Tatarcasında kelime, kadın ve erkek için kullanıldığında işteş çanın tercih edildiği görülmektedir:

öyläneş- Evlenmek (erkek ve kadın için) (Kzn. Tat.).

1.1.5. Yaygın olmasa da aynı algılayışın ürünü olan başka kullanımlara da rastlanmaktadır, aslında “ayrı bir eve yerleşmek, ayrı bir evde oturmaya başlamak” anlamlarına gelen *ev aç-*’ın “evlenmek” anlamında da kullanılması gibi:

ev aç- 1) Ayrı evde oturmaya başlamak, b) Evlenmek, 3) Genelev işletmek (OATS: 762); **ev aç-** 1) Ayrı bir eve yerleşmek, ayrı bir eve geçmek, 2) Evlenmek (TS: 743).

otau tik- Otağ dikmek, evlenmek (erkek için) (Kzk.).

alaçış pazın bürgeezñ me? Çadırın başını birleştirdin mi? (yani evlendin mi?) (HTS).

1.1.6. Yine aynı algılayışın bir ürünü de çok yaygın olmasa da *ev ol-, yuva kur-*tır:

yuva kur- Evlenmek (TS: 2475); **yuva yap-** 1) Yuva hazırlamak, yuva oluşturmak, 2) Evlenmek (TS: 2475); **ev ol-** Evlenmek (Toroslar-Karatepeli aşireti) (THDEA: 43); **üy bol-** Evlenmek, yuva kurmak (KMTS: 423); **uylu bol-** Evlenmek (KBLS: 53); **üy bol-** Evlenmek (erkek için) (Kzk.); **üyli barandı bol-** Evli barklı olmak, evlenmek (erkek için) (Kzk.); **oya kor-** Yuva kurmak (Kzn. Tat.).

1.1.7. Bu algılayışın ürünlerini “evliliği bozmak” anlamında kullanılan deyimlerde de görmekteyiz:

ev boz- Aileyi dağıtmak (OATS: 763); **ev boz-** (Karı koca) ayrılmak veya ayrılmasına sebep olmak (TS: 743); **ev bark yık-** Karı kocayı birbirinden ayırmak (TS: 744); **yuvasını boz-** Aile düzenini dağıtmak (TS: 2475); **yuvasını dağıt-** Kurulu ev düzenini bozmak (TS: 2475); **yuvasını yık-** 1) Birinin eşinden boşanmasına sebep olmak, 2) Biri eşinden ayrılarak kendi aile düzenini yok etmek (TS: 2475).

1.1.8. Evliliğin “dünya evi” olarak kabul edilmesini, dolayısıyla evlenmenin “dünya evine girmek” olarak benimsenmesini de bu grup içinde değerlendirebiliriz:

dünya evi Evlilik (OATS: 657); **dünya evine gir-** Evlilik hayatına girmek, evlenmek (OATS: 657).

1.1.9. Bir evde hayat olduğunu gösteren en önemli işaret tüten dumanıdır: **duman kur-** Evlenmek (DS: 1602); **duman dur-** Evlenmek (Gelibolu Çkl.) (THDEA: 34).

1.1.10. Kelimenin “barklan-” şekline de rastlanmaktadır ki bu kullanım da “evlen-” kelimesinin “ev sahibi olmak, ev kurmak, ev açmak” anlamından türetildiğini doğrulamaktadır:

barklan- Ev bark olmak (LO: 41); **barklan-** Ev sahibi olmak; evlenmek (TS: 221).

barkla- Ev bark sahibi olmak, evlenmek (DS: 534).

1.1.11. Ayrıca “ev” kelimesinin “bark, ışık, il, cay” gibi kelimelerle ikileme şeklinde de “evlenmek” anlamında kullanıldığı görülmektedir:

ev bark ol- Tezevvüç; izdivaç, tehhül etmek (LO: 140); **öy-işik bol-** Evlenmek (TrkmTS: 512); **üylüü cayluu bol-** Evli barklı olmak (kız için) (Kırg.); **ayıl-curttu bol-** evlenmek (ATS: 31).

evlenmek barklanmak Ev bark edinmek (OATS: 766); **evlenmek barklanmak** Evlenerek bir aile kurmak (TS: 747).

ev bark et- Evlendirmek, tezviç, damat etmek (LO: 140); **öy-işik et-** Evlendirmek (TrkmTS: 512).

evli barklı Evlenmiş, çocukları olan (kimse) (TS: 747); **öyli-illi** Evli, evi, ailesi olan (TrkmTS: 513); **öyli-işikli** (TrkmTS: 513); **üylüü-cayluu** Evli barklı (TTKTS: 64); **üyli-barandı** Evli-barklı (KTS: 296); **üyli-caylı** Evli-barklı (KTS: 296); **üylü-caylu** evli olan, evli barklı (ATS: 199); **ibliğ-suğ-lığ** evli barklı (HTS).

2. Evliliğin erkek açısından “almak”, kadın açısından “varmak” olarak algılanması

2.1. Bu grupta evlilik, kadın ve erkek açısından farklı değerlendirilir.

2.1.1. Bu algılayışta erkek açısından bakıldığında evlenmek “kadın almak”tır.⁴ Hatta kızın yakınlarının erkek tarafını **hırsız** diye adlandırdıkları bile görülür: **hırsız** Kız istemeye ilk gelenlere, kızı alıp götürceklerini belirtmek için verilen isim (Sv.) (THDEA: 61). Ama şunu da unutmamak gerekir ki *al-* fiili genellikle erkeğin evliliği için kullanılsa da bu kelimeye yer yer kadının evliliği için de başvurulur:

al- *men [t]ürğiş kağanka kızım[in] ertnüü uluğ törün alı birtim* (BK K 9) “Ben

⁴ **algı** Gelin alma töresi (ç. yy.) (THDEA: 7); **algıcı** Gelini oğlan evine götüren topluluğa katılanlar (ç. yy.) (THDEA: 7).

Türğiş hakanına kızımı pek büyük bir törenle alıverdim.” (OF: 33); *tür[giş kağan]* (10) *kızın ertüü uluğ törün oğluma alı birtim* (BK K 9-10) “Türğiş hakanı(nın) kızını pek büyük (bir) törenle oğluma alıverdim.” (OF: 33);⁵ **ewlik**⁶ **al-** (KB: 164); **hatun al-** Evlenmek 3b/8, 67b/17 (NF: 382); **hatun al-** Karı almak, evlenmek (KGT: 200); **kız oğlan al-** Bâkire ile evlenmek 275/6 (KGT: 299); **al-** Almak (ŞT: 319): *çün Oğuz yigit yetişdi irse Kara Han inisi Kür Hân(8)ning kızını alıp berdi* (71a/7-8) “Oğuz gençlik çağına geldiğinde Kara Han küçük kardeşi Kür Han’ın kızını (Oğuz’a) aldı.” (ŞT: 236); *Kara Hân bu sözni işitkendin song* (15) *tağa bir inisi Kür Hânning kızını alıp berdi* (71a/14-15) “Kara Han bu sözü işittikten sonra öteki kardeşi Kür Han’ın kızını aldı.” (ŞT: 236); *atam manğa ikki kız alıp berdi* (71b/5) “... ‘babam bana iki kız aldı ...’” (ŞT: 236); *atası Or Hânning kızının uluğ toy* (10) *kılıp Oğuzğa alıp berdi* (71b/9-10) “Babası büyük bir düğün yaparak Or Han’ın kızını Oğuz’a aldı.” (ŞT: 236); **al-** 12) Evlenmek (GT: 249); **kız oğlan al-** ... *bir kız oğlan al-dum ve hücreyi gül-ile âreste kaldum* 58a/14 (GT: 206); **al-** (Erkek için) evlenmek: *oğlunu everirsen âkal âdemin kızın alwer* (Mevahib. XV. 546) (TTS: 1569); **avrat-lığa al-**: *Vezerin kızını ‘avratlığa aldı, oğlancıkları oldu* (Ferec. XV. 188); *Eyitti: Bir kız kardaşım var, bisat-ı zemin ü berr ü bahr anın gibi hûb gördüğü yok, sana ‘avratlı-ğa vereyim* (Ferec. XV. 218) (TTS: 285); **birbirini al-** Birbiriyle evlenmek: *Ol cemât içinde icab-ı şer’ olan ne ise birbirimizi aldık, hutbeyi kendimiz okuduk, er ve avrat olduk* (Ferec. XV 120) (TTS: 585); **er al-** Kocaya varmak: *Dökersin dideden sen bunda seyli / Er aldı tantanayla anda Leyli* (Lârendi. XVI. 209) (TTS: 1488); **kız al-** Tezevvüc, sıhriyet (LO: 15); **iñge-arâm**⁷ **il-** *iñge-arâm ilegen, yeple am-ri irdet-sı* (Halk türküsünden) Bir dul kadın alanın ömrü nasıl geçer? (ÇS: 55); **oyoxto**⁸ **il-** Evlenmek (RYS: 157); **al-** 9) (Erkek hk. bazan da kadın hk.) ... ile evlenmek (OATS: 76); **kız al-** 1) Bir aileden gelin alarak hisım olmak, 2) (Erkek hk.) Evlenmek (OATS: 1563); **nikâhı altına al-** (Erkek hk.) Bir kadın veya kızla nikâhlanmak (OATS: 2119); **al-** 11) (Erkek, kadın için) ... ile evlenmek: *O sırada aldığı kadının babasının birçok yardımını görmüştü* -M. Ş. Esen-dal (TS: 89); **kız al-** Bir ailenin kızını gelin olarak bir başka aileye katmak (TS: 1316); **ayal al-** Evlenmek (TrkmTS: 38); **arvad al-** Evlenmek (TTAT: 94); **xotun al-** Kadın almak; evlenmek (YUyg TS: 167); **xotunlukğa al-** Eş olarak almak (YUyg TS: 167); **kız al-** Kız almak (YUyg TS: 240); **katin al-** Kadın almak, evlenmek (MD: III - 69/567; III - 70/613); **kıs al-** Kız almak, evlenmek (MD: III - 72/693); **nike kıyıp al-** Nikâh kıyıp almak (erkek için) (MD: V - 185/1676; VI - 210/406); **keliñçek al-** Evlenmek (erkek için) (Kırg.); **katin al-** Evlenmek (erkek için) (Kırg.); **kız al-** Evlenmek (erkek için) (Kırg.); **katin al-** Evlenmek, evlendirmek (RKS: 211); **hatun al-** Evlenmek (RNS: 176); **hayal**⁹ **al-** Evlenmek (RKKlpS: 221); **katin al-** Evlenmek (RKKlpS: 221); **katin al-** Evlenmek (KMTS: 248); **katinga al-** Eş olarak almak (KMTS: 248); **katin al-** Bir kadınla evlenmek (KBLS: 31); **kä-läş al-** Evlenmek (RBS: 198); **katin al-** Kadın almak, evlenmek: *Katin alıw*

⁵ Talât Tekin *al-* fiiline “almak, zapt etmek, fethetmek” anlamlarını vermiştir (OF: 118).

⁶ *ewlik* Kadın (KB: 164).

⁷ *iñge-arâm* Dul kadın (ÇS: 55).

⁸ *oyox* Eş, refika, zevce (RYS: 157).

⁹ *hayal* Eş, refika, zevce (RKKlpS: 221).

nı kirek, kın de batman ıt (et) kirek “Karı almak ne demek: her gün batman et demek.” (KTAD: 52); **hatınlıkka al-** Evlenmek (erkek için) (Kzn. Tat.); **âyel al-** Evlenmek (KTS: 15); **katin al-** Evlenmek (erkek için) (Kzk.); **ke-linşek al-** Evlenmek (erkek için) (Kzk.); **kız al-** Evlenmek (erkek için) (Kzk.); **kiji al-** Evlenmek (ATS: 112); **kîzî al-** Evlenmek (HTS); **kaday**¹⁰ **al-** Evlenmek (RTS: 154); **kiji al-** Evlenmek, dünya evine girmek, kız almak; kocaya varmak (ŞS: 51); **kiji al-** Evlenmek, kız almak (TAS: 58).

alganım hallahım Karım (KLS: 74); **kârgân**¹¹ **ılar kihi** Güvey (RTS: 157); **ayal-algan** Evli (erkek) (TTKTS: 64); **algan-tagan eş** karı, eş (ATS: 85).

hatın aldır- Evlendirmek (RNS: 176).

2.1.2. Söz konusu fiilin işteş şeklinin “birbirini almak, birbiriyle evlenmek” anlamında kullanıldığını görmekteyiz:

alış- [alışarğa] II 1) (Birbirinden veya birlikte) almak, 2) (Birbirine veya birlikte) tutunmak, 3) (Birlikte) evlenmek (HTS).

2.1.3. Evlilikte alan taraf erkek olunca kadına düşen de gitmek, varmaktır. Bu kelimeler bize erkeğin konumunun yanı sıra, evlenen kızın baba ocağından alınarak erkeğin evine götürüldüğü, kocasının kabilesine ve ailesine dahil olduğu aile tipini ve dıştan evlenme¹² usulünü de açıklamaktadır. Bu algılayışta eşler birbirlerine göre “el kızı”, “el oğlu” durumundadırlar: *Analar besler hurma ile / El oğlu döğer yarma ile / El oğluna öldüm yalvarma ile / Git kızım sağlıklarla / Sil gözünü yağlıklarla*. Anadolu’da kızların düğün türkülerinde “yad el”lerden söz edildiği de unutulmamalıdır. Abdülkadir İnan, Kazan Bey’in oğlunun “yad kıza helâlime destur versün” diye vasiyet etmesini, Delü Dumrul’un “yad kıza helâlîm var” demesini dıştan evlenme kuralına tanık olarak göstermektedir (TDEİ: 342).¹³

erke teg- (KB: 151); **kel-** 1) Bir yere gitmek, varmak 4a/10, 5b/4, 2) Ortaya çıkmak 14a/10, 17a/15, 3) Evlenmek: *Yâ Fâtıma, seni munça* (11) *uluğ şahâbaların oğlanları mün'im kim erseler arzuluğ turur erdiler, bolğay mu kim Peyğambar 'aleyhi's-selâm-* (12) *nung 'ayâlî bizke kelse ...* 80b/12 (NF: 395); **ere var-** Kocaya varmak: *Medine’de bir kişi vardı, yatsı namazına çıktı, gaip oldu, nice yıl gelmedi, avratı ere vardı* (Hay. XV. 47) (TTS: 1496); **ere varmalu ol-** Kızı babasından isteyüp nişan korlar ve âyin-i akd-i nikâh her ne ise olur ve kız ere varmalu olur (Letaif. XVI. 46) (TTS: 2879); **ere git-** Varmak, nisâ tezevvüc etmek (LO: 136); **ere var-** Tezvic olmak (LO: 406); **kocaya var-** Ere gitmek, izdivaç (LO: 241); **erge tağıs-** Erkeğe varmak, evlenmek (TSa. S: 289); **ere git-** / **var-** (Kız hk.) Evlenmek, kocaya varmak (OATS: 732); **kocaya kaç-** (Kız hk.) Ailesinin izni olmadan ve nikâhlanmadan bir erkekle kaçmak (OATS: 1595); **kocaya var-** h.d. (Kız veya kadın hk.) Evlenmek (OATS: 1595); **ere git-** / **ere var-** (hlk.) (Kadın, kız) evlenmek (TS: 717); **kocaya git-** Evlenmek (TS: 1336); **kocaya kaç-** (Kız için) ailesinin izni olmadan

¹⁰ **kaday** Eş, refika, zevce (RTS: 154).

¹¹ **kârgân** Eş, refika, zevce (RYS: 157).

¹² Kişinin kendi grubu (aile, soy, klan, kabile, millet vb.) dışından bir kimseyle evlenme zorunluluğu neticesinde dıştan evlenme (exogami) kuralı gerçekleşir. Dıştan evlenme kuralının farklı gruplar arasında işbirliğini artırmak ve düşmanlığı azaltmak gayesini gütmüş olması muhtemeldir, bk. YHİE: 4.

¹³ Faruk Sümer, Kazan’ın kardeşi Kara Güne’nin oğlu Kara Budak’ın amcasının, yani Kazan’ın kızıyla evli olduğunu, dolayısıyla bu hususta kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını belirtir, bk. OADME: 438.

ve nikâhlanmadan bir erkekle kaçmak (TS: 1336); **kocaya var-** (Kız, kadın) evlenmek (TS: 1336); **gişiye git-** Evlenmek (kadınlar için) (DS: 2085); **göç**¹⁴ Kocaya gitmek, gelin olmak (DS: 2121); **köç-** Kız evlenmek (DS: 2947); **git-** Bir sigara ver bana / Dumanına bak dumanına / Şehirliler dururken / Gider miyim şobana (TFÖ: 10); **gişiye git-** / **k/gişiye var-** Kadın evlenmek, kocaya gitmek (Osmaniye-Ada.) (THDEA: 54); **gelin köç-** Gelin olmak (TTAT: 109); **äre bar-** Kocaya varmak, evlenmek (daha çok dullar hak.) (TrkmTS: 46); **äre çık-** Evlenmek (TrkmTS: 191); **tiy-** Ere varmak, evlenmek (MD: VI - 204/92); **erge çık-** Evlenmek (TTKTS: 64); **erge tiy-** Evlenmek (Kırg.) (KTLS: 228); **erge bar-** Kocaya varmak (KMTS: 193); **erge bar-** Bir erkekle evlenmek (KBLS: 20); **kit-** Sayılan kız tazga kiter “Çok koca seçen kız kelle evlenmek zorunda kalır.” (KTAD: 62); **kiyewge bar-** Kocaya varmak: *Aşıkkın kız kiyewge barsa da mantımas* “Acele eden kız kocaya varsa da tatmin edilmiş olmaz.” (KTAD: 27); **kiyävğä sık-** Evlenmek (Bşk.) (KTLS: 228); **irgä çık-** Erkeğe varmak, evlenmek (kız için) (Kzn. Tat.); **kiyävğä çık-** Damada çıkmak, evlenmek (kadın için) (Kzn. Tat.); **irgä bar-** Erkeğe varmak, evlenmek (kız için) (Kzn. Tat.); **akayga çık-** Evlenmek (kız için) (Krm.Tat.); **bayga tiy-** Evlenmek (kadın için) (Kzk.); **küeyvege sık-** Evlenmek (kadın için) (Kzk.); **irge par-** (Kadın) kocaya varmak, evlenmek (HTS); **erge par-** Ere varmak, kocaya varmak, evlenmek (§S: 29).¹⁵

özüngni anga nikâhğa cüftlücke bér- *Sen taķa özüngni (9) anga nikâhğa cüftlücke bérding mü, tēp vekil kaldı erse, ol hatun taķa kabūl kaldı* (103a/8-9) (NF: 367).

kiyevge barayak kız (RNS: 336); **kiyävğä sıkkın** Evli (Bşk.) (KTLS: 230); **kiyävğä çıkkın** Evli (Tat.) (KTLS: 231); **küeyvege sıkkın** Evli (Kzk.) (KTLS: 230); **erge parçañ kısı** Nişanlı, sözlü (§S: 29).

çıkma 1) Gelin olma (Ovacık köyleri-Çkr.), 2) Ellere kına yakılırken bir takım nakışla çıkarmak için oyulmuş muşamba (Gebze Kc.; Ks.) (kına kalıbı) (THDEA: 28).

2.1.4. Bazen rollerin değiştiği, evlilikte varan kişinin erkek olduğu görülür:

iç güveyisi Arus hanesine gelen (LO: 170); **iç güvey / iç güveyi / iç güveysi**¹⁶ Karısının ailesinin evinde oturan damat (TS: 1040); **damagi-ren** İçgüveyisi (Sarıkamuş köyleri-Kr.) (THDEA: 30); **dikme** 1) Bir yere dışardan gelip yerlilerden kız alan erkek (Ed.), 2) İçgüveyisi (Lapseki-Çkl.) (THDEA: 32); **iç evürlük** İç güveyliği (Sn.) (**iç güyö**) (THDEA: 64); **kire-en** Damat (ATS: 113).

güvey gir- (Erkekler hk.) Evlenmek, evlendiği kızın bulunduğu yere ayak basmak (OATS: 975); **damat ol-** (Erkek hk.) Evlenmek, iç güveyi girmek (OATS: 508); **damat gir-** Aileye güvey olarak katılmak (TS: 524); **güveyi gir-** 1) (Erkek için) Evlenmek, 2) İç güveyi olarak, gelinin ailesinin evinde oturmak (TS: 916); **iç güveyi gir-** Karısının ailesinin evinde oturmak üzere evlenmek (TS: 1040); **iç güveeliine git-** İç güveyliğine gitmek (GTS: 110).

¹⁴ Kelimenin isim şekli “aile, eş, kadın” anlamında kullanılmaktadır, meselâ bk. **köç** Aile, eş, kadın (§T: 408).

¹⁵ Dul kadın, **yüz görmüş** olarak adlandırılabilir: **yüz görmüş** Koca görmüş, kocaya varmış kadın, dul kadın: *Alıştırmaz seninle değmede hu / Heves eyleme ol yüz görmüşü ko* (Güvahi. XVI. 112); *Bakma yüz görmüş olanın yüzüne / Şâiri dinle gelirsın sözüne* (Atai. Ha. XVII. 85) (TTS: 4784-4785).

¹⁶ İç güveyinden hâllice “Nasılslın” sorusuna şaka yollu “oldukça iyiyim” anlamında verilen karşılık (TS: 1040).

2.1.5. Erkek alıp kadın varınca, kızın yakınlarına düşen de kızı vermek olmaktadır:

bir- Evlendirmek (ETY: 156): *kızımın kalınsız birtim* (S 7) “Kızımı cihazsız verdim.” (ETY: 157); **bir-** Vermek (OY: 127): *siñilim kuñçuyuñ birtimiz* (KT D 20) “(Eş olarak da) kız kardeşim prensesi verdik.” (OY: 13); *siñilim ku[ñç]uyuñ birtimiz* (BK D 17) “(Eş olarak da) kız kardeşim prensesi verdik.” (OY: 43); **qızın irge bir-** 156/10 (KGT: 77); **ber-** Vermek (ŞT: 342): *Ayna Hân kızını Tumanğa bergenin işitkendin song* (88a/4) “Ayna Han, (Köl İrki’nin) kızını Tuman’a verdiğini işittikten sonra...” (ŞT: 253); *hiç kişi anga kız bermedi* (104a/13-14) “Hiç kimse ona kız vermedi.” (ŞT: 271); **kız vir-** Kız vermek, bir kızı evlendirmek (KD: 88); **vir-** (Kızı) biriyle evlendirmek (KD: 101); **avratlığa ver-** Eş olarak vermek, evlendirmek: *Eyitti: Bir kız kardaşım var, bisat-ı zemîn ü berr ü bahr anın gibi hûb gördüğü yok, sana ‘avratlığa vereyim* (Ferec. XV. 218) (TTS: 285); **ere ver-** Evlendirmek, kocaya vermek (TTS: 1497); **kız ver-** Tezviç (LO: 238); **kuhın oyox bier-** Kızını vermek (SHEÖ: 11); **kız alıp ver-** İki aile arasında gelin almak veya vermek yoluyla hısımlık kurmak (OATS: 1563); **kızını ver-** (birine) Birini kendine damat yapmak (OATS: 1563); **ver-** 9) Birisiyle evlendirmek: *Kızını ona vermek istemiyor* (OATS: 2979); **ere ver-** (Kız) evlendirmek (TS: 717); **kız ver-** Bir ailenin kızını bir başka aileye gelin etmek (TS: 1316); **kocaya ver-** (Kız veya kadını) evlendirmek (TS: 1336); **ver-** 10) Birisiyle evlendirmek: *Kızını ona vermek istemiyor. “Uzun Osman, Zeynep’le Süleyman’a, ikisini birbirine vereceğini söylediği zaman şaşmadılar.”* -H. E. Adivar (TS: 2343); **ere vér-** Kocaya vermek (TTAT: 199); **érge ber-** Evlendirmek (kız için) (Özb.); **erge ber-** Kocaya vermek (YUyg.TS: 35); **xotun élip ber-** Evlendirmek (YUyg.TS: 36); **xotunluqqa ber-** Kocaya vermek (YUyg.TS: 167); **kız ber-** Kız vermek (YUyg.TS: 240); **erge ber-** Evlendirmek (kız için) (Kırg.); **köyöögö ber-** Evlendirmek (kız için) (Kırg.); **kız bir-** Kız vermek (kız ailesi için) (Kzn. Tat.); **türmıska ber-** Evlendirmek (kadın için) (Kzk.); **kijee per-** Kız evlendirmek, kız vermek (TAS: 58).

tapşur- Emanet etmek, vermek, teslim etmek (ŞT: 453): *yetti kiçe kündüz toy kılıp pādīşāhlarğa lāyık esbāb ve* (2) *tozuq birlen kızını Tumanğa tapşurdılar* (88a/1-2) “... yedi gece gündüz düğün yapıp padişahlara lâyık elbise ve çeyiz ile kızı Tuman’a verdi.” (ŞT: 253); **tapşır-/tapşur-/dapşır-/dapşur-/tapışdur-** 1) Teslim etmek, tevdi etmek, emanet etmek: *Gelini güveği katına getirip hakkı müstahakkına tapşurdılar* (Kesir. XV. 207) (TTS: 3744-3745), 2) Yetiştirmek, ulaştırmak, isâl etmek (TTS: 3748).

ere véril- Kocaya verilmek (TTAT: 199).

2.1.6. Evlenen kız için kel- “gelmek”ten türetilmiş bir kelimenin kullanılması da yine bu algılayışın bir sonucudur:

kelinün Gelinler (OY: 144); **kelin** (TTT VII: 28, 51); **kelin** Gelin (DLT

IV: 298); **kâlin** Gelin, 84 (*KİLA*: 44); **kelin** 1) Düğünü yapılmakta olan kız, 2) Gelin, 144 (*İM*: 40); **gelin** Gelin (*GT*: 315); **gelin** Arus, evlât zevcesi (*LO*: 154); **kin** Gelin; küçük kardeşimin karısı (*ÇS*: 74); **gelin** 1) Evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın, 2) Bir kimsenin oğlunun karısı, 3) Aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın (*TS*: 832); **gelin** Gelin (*TrkmTS*: 248); **gelin** 1) Gelin, 2) Genç kadın, 3) Nişanlı (*GTS*: 101); **gilin** Gelin (*ŞSEÇOW*: 70); **kelin** Gelin (*SÖTTT*: 67); **kélin** Gelin (*YUyg TS*: 197); **kélinçek** 1) Gelin, 2) Yeni evli gelin (genç gelin) (*YUyg TS*: 197); **kelin** Gelin (*TTKTS*: 72); **gelin** (*RKS*: 466); **kelin** Gelin (*RNS*: 336); **kelinçek** Gelin (*RNS*: 336); **kelin** Gelin (*RKKİpS*: 491); **kelin** Gelin (*KMTS*: 253); **gelin** Gelin (*KBLs*: 21); **kälâş** Gelin (*RBS*: 421); **kilin** Gelin (*RBS*: 421); **kilin** Gelin (*KTAD*: 53); **kilen** Gelin (Kzn. Tat.); **kilençäk** Taze gelin (Kzn. Tat.); **ke-lin** Gelin, oğlunun veya kardeşinin hanımı (*KTS*: 127); **kelinçek** Yeni gelin (*KTS*: 127); **kelin** Gelin (*ATS*: 104); **kilîn** Gelin (*HTS*); **kelin** Gelin (*RTS*: 287); **kelin** Gelin (*ŞS*: 46); **kelin** Gelin (*TAS*: 53).¹⁷

Ayrıca: **kiyiit** Gelin (*TSa. S*: 95); **kedinçi** Gelin (*ATS*: 103); **keldi** Küçük kardeşin karısı, gelin (*ATS*: 104); **kelip** 1) gelin, 2) genç kız, 3) genç kadın. (*ATS*: 104).

kelinle- Evlenmek (*USp.*: 98); **gelin ol-** (Kız için) evlenmek (*OATS*: 863); **gelin et-** Kızı evlendirmek (*TS*: 832); **gelin al-** 1) Erkeğe bir eş bulmak, 2) Gelini baba evinden özel bir törenle alıp güvey evine götürmek (*TS*: 832); **gelin git-** Bir aileye, yere gelin olarak gitmek (*TS*: 832); **gelin köç-** Gelin olmak (*TTAT*: 109); **gelin edin-** Oğlunu evlendirmek (*TrkmTS*: 248).

2.1.7. Taşgar-, yatar-, çıkar-, uzat- gibi kelimeler de yine hem kızın erkeğe varması veya erkeğe verilmesi algılayışının, hem de dıştan evlenme kuralının ürünleridir:

taşgar- Evlendirmek, kızı gelin etmek (*TTT VII*: 39, 6); **yatardı**¹⁸ Kızını kocaya verdi, 94 (*KİLA*: 122); **kız çıkar-** h.d. Kız gelin etmek (*OATS*: 1563); **göçür-** Kızı evlendirmek (*DS*: 2122); **köçür-** Kızı kocaya vermek, evlendirmek (*DS*: 2947); **kıra çıkar-** Kızını gelin etmek, evlendirmek (Mudurnu-Bo.) (*THDEA*: 72); **gız çıkar-** Kızı kocaya vermek, kızı evlendirmek (*TrkmTS*: 268); **ère çıkar-** Evlendirmek (kız için) (Trkm.); **köçür-** Kocaya vermek (*TTAT*: 199); **köçürt-** Kocaya vermek (*TTAT*: 199); **köçürül-** Kocaya verilmek (*TTAT*: 199); **akayga çıkar-** Evlendirmek (kadın için) (Krm. Tat.); **kız uzat-** Evlendirmek (Kzk.).

çıkarma 1) Gelin etme, kız evlendirme (Milas-Mğ.), 2) Düğün ve nişan törenlerinde erkek tarafından gelen adamlarla, kızın babasına ve kardeşlerine, kız tarafından da erkek taraflılarına karşılık olarak gönderilen armağan (Rz.) (*THDEA*: 27); **çırak çıkarma** Kız gelin etme (Yayvaç-Isp.; Kn.; Mğ.) (*THDEA*: 28).

¹⁷ Gelin almak için yapılması gereken çeşitli törenler vardır: **kelin doyi** Düğün (*ME*: 138); **gelin (arus) alayı** Padişah kızları saraydan kocalarının evine götürülürken yapılan törene verilen ad (*OATS*: 863); **gelin alayı** Gelini kız evinden alıp oğlan evine götüren davetlilerin teşkil ettiği kafiliye verilen ad (*OATS*: 863); **gelin alıcı** Perşembe günü, gelini getirmek üzere oğlan evinde toplanan ve bu görev için özel olarak davet edilen oğlan tarafı misafirlerine verilen ad (*OATS*: 863); **gelin indirme** Yeni evinin önünde gelini özel bir törenle güveyin attan indirmesi (*OATS*: 863); **gelin havası** 1) Gelin alayının kız evinden ayrılıp oğlan evine gidinceye kadar, yol boyunca, davul ve zurnanın çaldığı özel ezgi (*TS*: 832); **gelin cevezi** Gelin attan inerken sağdıcın başından saçılan çerez (*DS*: 1979); **gelinci [gelinçi]** Gelini babasının evinden almaya gelen düğün alayı (*DS*: 1979); **kilen töşer-** Gelini kocanın evine getirmek, gelin indirmek (Kzn. Tat.), gibi.
¹⁸ **yat** 1) Kudret, 91, 2) Yabancı, 94 (*KİLA*: 122).

2.1.8. Bu algılamaya uygun olarak kadın için evlilik, *erde ol*-³tur:

irdä bul- Kocada olmak, evli olmak (Kzn. Tat.).

2.1.9. Bu algılayışta kıza verilen isim, “yabancı” anlamına gelen *yat* kelimesinden türetilen *yatlık* ve *çık*-³tan türetilen *çıkâr* olabilmektedir:

çıkâr Kız: Bu evin iki çıkârı var (DS: 1165).

yathık¹⁹ Kıza dirler ki (Abuşka: 392); **yatlık**²⁰ **kıl-** Kızı evlendirmek (YUyg TS: 461).

3. Evliliğin birine bağlanmak, serbestlikten ve başıboşluktan kurtulmak olarak algılanması

3.1. Bu algılayışta kullanılan kelime ve deyimlerin başlangıcı kadının evlenince görünüşünün değişmesi ve bunun evliliğin göstergesi olmasına dayanmaktadır. Nitekim evliliğin göstergesi başın örtülmesi veya başa bir şey takılması olabileceği gibi, saçın örülmesi de olabilir, yani evlilik kadının görünüşüne yansır: **tuluñ** Evli kadınlara mahsus saç örgüsü, belik (ŞS: 118);²¹ **tuluñdu kalıt** Evli kadın (ATS: 185) gibi.

yağlık bağlamak I 1. Nişanlamak: Ahmet Ağa'nın kızına yağlık bağladılar (Bağlı, Anamos Eğridir -İsp.; Köşker -Kırş.), 2. Kız sevgilisine evlenme sözü vermek (Mut ve köyleri -İç.) (DS: 4123). **yağlık** kelimesi çeşitli yörelere göre değişik anlamlar ifade eder: “mendil”, “baş örtüsü”, “havlu, peşkir”, “tencere tutacağı, tutak” (DS: 4122-4123).

Zaman içinde “başı bağlanmak”, erkek için de kullanılmaya başlamıştır:

başı bağlan- 1) Biri evlendirilmek, 2) Birini yandaş olarak kazanmak, kendi yanında tutmak (TS: 230); **başı bağlan-** Nişanlanmak (DS: 558); **bası baylan-** Evlenmek (kadın için) (Kzk.).²²

başını ört- (Bir kadını) kendisine karı olarak kabul etmek: *Bir hatun geldi ya Emire'l-mü'minin bir erim var idi gâip oldu, nişanı belürmedi, nefekadan âcizim... Genç kişiyim bir kimse gerek kim başımı örte, bana şefkat ide. Ömer eyitti: Çün yedi yıl tamam oldu erinden nişan belürmedi, seni bir ere dahi verelim (Ferec. XV. 370) (TTS: 438); başını bağla- 1) Birini nişanlamak veya evlendirmek yoluyla başıboş olmaktan kurtarmak, 2) Bağlanmak, yola girmek (OATS: 249); **başını bağla-** Birini nişanlamak veya evlendirmek (TS: 233); **baş der-** (I) 1) Evlendirmek, 2) Gelin getirmeye gitmeden önce sağdıçla güvey bir arada olarak halkla beraber tören yapmak, 3) Gelin getirmeye gitmeden önce güveyi giydirip kuşatmak, 4) Gelinin başını süslemek (DS: 556); **başını ört-** [**başını bala-**] Evlendirmek (DS: 560); **başını bog-** Gelin etmek, evlendirmek (TrknTS: 50).*

başı örtülü Kadın: *Hergiz başı örtülüler ile oturma, eğer ol Râbia dahi olursa (Tez. Ba. XV. 45) (TTS: 439); başı bağl 1) Serbest olmayan, 2) Evli (OATS: 248);*

¹⁹ **yat** Bigâne manasınadır ki... (Abuşka: 392).

²⁰ **yat** I Yabancı (YUyg.TS: 461); **yatlık** Yabancı olma hali (YUyg.TS: 461).

²¹ “Evli Şor kadınları saçlarını iki belikli olarak örerler. Bu iki belige **tuluñ** denir. Bekâr Şor genç kızları ise saçlarını, 3, 5 veya 7 belikli olarak örerler” (ŞS: 118).

²² **baş bağla-** 1) Perşembe veya pazar günlerine rastlatılan “gelin başı” gününde, geline duvak ve taç giydirmek (Krş., Ng.; Yz.), 2) Nişandan bir süre sonra nişanlıları bir yere getirip eğlenmek (To.), 3) “Gelin kız”, oğlan evine götürüleceği gün babası evinde saç örülüp, başının bağlanması; gelinlik giysilerinin giydirilmesi, duvağının bağlanması töreni (Divriği-Sv.) (THDEA: 14); **başbağı** (II) 1) Düşünlerde gelinlere elbise giydirilirken ve başları bağlanırken yenge hanımın çalgıcılara verdiği bahşış, 2) Düşünlerde gelinin yakınlarının “başına örtü bağlanmıyor” diyerek oğlan tarafından aldıkları bahşış, 3) Düşünlerde oğlan tarafının verdiği ziyafet (DS: 554).

başı bağı 1) Serbest olmayan, 2) Evli (TS: 237); **başı bağlanmış** Nişanlanmış ya da nikâhlanmış kız (Ar.) (THDEA: 15); **béşi bağlağlık kız** Baş örtülü kız. (mecazi) Sözlü kız (Yyg TS: 31); **bası baylı** Evli kadın (Kzk.).

3.2. Yine aynı algılayışın bir sonucu olarak *baş göz ol-* türünde deyimler de kullanılır. Bu algılayışta evlilik koruma altına girmektir, yani evlilik bir tür sığınak vazifesi görmektedir:

baş göz ol- Evlenmek (OATS: 251); **baş göz ol-** (hlk.) Evlenmek (TS: 229); **başına cilov²³ kéc-** Evlenmek (TTAT: 94); **başlı-küzle bul-** Başlı gözülü olmak, evlenmek (erkek için) (Kzn. Tat.).

baş göz et- Tezviç, mikyâl (LO: 43); **baş göz et-** (hlk.) Evlendirmek (TS: 229); **başgöz et-** Evlendirmek (KA: 108).

3.3. “Başı bütün” deymi bu algılayışın ürünüdür:

başı bütün Eşi hayatta olan (karı veya koca) (TS: 230); **başı bütün** Evli kadın; dul kalmamış kadın (Ank.; Ant.; İç.) (THDEA: 15); **başibütöv** Tamam, bütün, el değmemiş, dokunulmamış (S.T.²⁴ daha çocuk doğurmamış, yeni evli gelin) (ATL: 44).

3.4. Bu algılayışta dulluk, başıboşluk veya başıbozukluk olarak değerlendirilir:²⁵

başıboş 1) Dul kadın, 2) Bekâr erkek (DS: 558); **başıbozuk** (I) Dul kadın veya erkek (DS: 558); **başı bozulmadık** Evlilik hayatı süren, kocası ölmemiş olan kadın (Ada.; Hat.) (başı bütün) (THDEA: 15).

başı bozul- Dul kalmak (DS: 559).

3.5. Evlilikte koruyuculuk rolünü üstlenen kişi, erkektir.²⁶

3.5.1. “Gözetmek, korumak” anlamına gelen *küde-*’ten türetilen *küdegü* kelimesi, erkeğin bu rolünü açıkça ortaya koymaktadır. “Güvey” kadar yaygın kullanımı olmamakla birlikte *kör-* fiilinden türetilen kelimeler de aynı algılayışın sonucudur:

küdhögü Güveyi (DLT IV: 394); **küyegü, küyöv** Güvey; nişanlı (KLS: 129); **küyegü** Damat (KGT: 315); **küyev/küyöv** Güvey, damat (KGT: 315); **güyegü** Güveyi, damat (GT: 325); **güveyi** Güyegü. Aşlı yanmış, müş-tak, talip, hâst-kâr manasına arus, haten makamında kullanılırdı. Sıhr, damat (LO: 170); **körü** Damat, enişte (ÇS: 71); **körü-kat’ç’i** Güvey, damat (ÇS: 71); **kütüöt** Güvey (TSa. S: 104); **kütüöttääççi** Güvey (RYS: 157); **güvey(i)** 1) Evlenme töreni sırasında, evlenmekte olan bir erkeğe verilen ad, 2) Bir ailenin kızı ile veya kızı gibi yakınlarından biriyle evlenmiş erkek (OATS: 975); **güvey** 1) Evlenmekte olan bir erkeğe, evlenme töreni sırasında verilen ad, 2) Bir kızın ailesinden olan büyüklere göre kızın kocası, da-

²³ *cilov* “gem, dizgin” (ATL: 73).

²⁴ Efrasiyap Gemalmaz S.T. için şu açıklamayı kaydetmektedir: Semih Tezcan’ın hazırlamış olduğu Azerbaycan Halk Yazımı Örnekleri” isimli kitabın sonundaki lügatçeden aldığımız doğruluğuna kesin delil bulunamayan kelimeler (ATL: VII).

²⁵ Bu algılayışta eşler birbirlerine baş yoldaşdır: **başyoldaşı [başyoldaş]** 1) Zevce, karı, eş, 2) Karı veya koca (DS: 567); **başyoldaşı** Karı, eş (Es.; Ank.; Kn.; To.; Mr.; Gaz.; Kr.) (THDEA: 16). Eşlerin sözlerinin birbirine uyması ise **baş beraberlik** olarak değerlendirilir (Gemerek-Sv.) (THDEA: 14).

²⁶ Bu algılayış atasözlerine de yansımıştır: Avratı eri saklar, peyniri de deri (saklar) (THDEA: 100); Avratı eri zapteder, arı değil (Ardanuç-Ar.) (THDEA: 100); Ersiz avrat, yularsız at (El.; Vn.) (THDEA: 101).

mat (TS: 916); **giyov** Evli erkek (Sibirya göçmenleri, Böğrüdelik-Cihanbeyli-Kn.) (THDEA: 54); **giyev** Güvey, damat (TrkmTS: 275); **giyo** Güvey (TTAT: 120); **giyov** Güvey (TTAT: 120); **güvee** 1) Güvey, 2) Damat (GTS: 110); **güveelik** Güveylik: *İç güveeliüne gitmee* “İç güveyliğine gitmek” (GTS: 110); **güjav** Güveji, damad, gıjav (ŞSEÇOW: 72); **küyäv** Damat, güvey (SÖTTT: 71); **küyo** Damat, koca (YUyg TS: 214); **küyoğul** Damat (YUyg TS: 214); **küyöö bala** Güvey (TTKTS: 81); **giyev** Güvey (RKS: 211); **kiyev** Güvey (RNS: 176); **küeyv** Güvey (RKKlpS: 221); **küeyv bala** (RKKlpS: 221); **küyöv** Damat, enişte (KMTS: 288); **giyiu** Talip, evlenmek için bir kıza talip olan, güvey (KBLS: 22); **kiyew** Güveyi, damat (KTAD: 55); **kiyäv** Güvey (RBS: 198); **kiyäv yigit** Güvey (RBS: 198); **kiyäu** Damat (Kzn. Tat.); **küyü** 1) damat (ATS: 130); **küzö** Damat, güvey (HTS); **küzee** 1) Damat, güvey; 2) Düğün (HTS); **küdeeleer kici** Güvey (RTS: 154); **kü-dee boor kici** Güvey (RTS: 154); **küze** Güvey, damat (ŞS: 60); **küyü** Güvey, damat (TAS: 70); **göreğen**²⁷ (II) Güveyi: *Ol beğenmedi görüp çoğun kızın / Sonucu ol aldı Selçuğ’un kızın / Anlar eydür güyeğüye göreğen / Nitekim güyeğü oğluna yeğen* (Enveri. XV. 76) (TTS: 1774); **göreken** Damat, güvey (Kozan-Ada.) (THDEA: 55); **göregân/görekân** Damat, güvey (Kozan-Ada.) (THDEA: 55); **köreke** Damat, enişte (Ada.) (**göregân, göreken, köreken, köveken, kureken**) (THDEA: 75); **küreken** Güvey (TTAT: 120).

başgölgesi [başbağı (IV), başıberi, başkölgasi] Koca, zevce (DS: 558).

4. Evliliğin sahip olmak olarak algılanması

4.1. kişilen- Evlenmek: *körkliğü altı kızlarağ ... 2 kişilenti erti .. 5/1-2* (Maytrsimüt: 413); **beglen-** Kadın evlenmek, koca sahibi olmak, koca edinmek (DLT IV: 79); **erlen-** Kadın evlenmek, er sahibi olmak (DLT IV: 191); **cüftlög**²⁸ **bol-** Evli olmak, evlenmek (HTKT II: 37); **erlen-** 1) Er edinmek, koca olarak kabul etmek, 2) Erlik davasında bulunmak (TTS: 1503-1504).

ğudhuzlan- Dul karı ile evlenmek (DLT IV: 374); **ğumalan-** Cârîye almak 191-6 (ME: 152); **kärgännän-** Evlenmek (RTS: 157); **cämägätlän**²⁹ Evlenmek (erkek için) (Kzn. Tat.); **kadaylan-** Evlenmek (RTS: 154).

4.2. Bu algılayışta evli kadın veya erkeği tanımlayan kelimeler, *beyli, erli, hatınlı* gibi doğrudan sahip olduğu kimse belirtilerek ifade edilir:

bikliğ Kocalı kadın, 149 (İM: 19); **erlü** Evli (TTS: 1507); **ärli ayal** Kocalı kadın (TrkmTS: 38); **ärli** Evli (Trkm.) (KTLS: 231); **erlik** Evli kadın (YUyg TS: 115); **ir hatını** Evli kadın (Kzn. Tat.); **erlü** Kocalı, eşli (ATS: 84); **irlig** is. evli, evlenmiş (kadın) (HTS); **erlü** Evli (kadın), kocası olan (TAS: 38). **arvadlı** Evli (TTAT: 94); **külfeti**³⁰ Evli (TTAT: 94); **xotunluğ** Kadınlı (YUyg TS: 167); **hatınlı** Evli (RNS: 176); **hayallı** Evli (RKKlpS: 221); **katin-**

²⁷ göreğen (I) / görriğen
Çok iyi gören (TTS: 1773).

²⁸ cüftlög Evli (HTKT II: 37).

²⁹ cämägät Zevce, eş
(saygılı ifade) (Kzn. Tat.).

³⁰ külfet Ev halkı (Ar.; Kr.; Dy.) (THDEA: 76); külfet 1)
Aile, ev, çocuk, çocuk, 2) Eş,
zevce (ATL: 180).

1. Evli (*RKKlpS*: 221); **katinlı** Evli (*RBS*: 198); **kadittu**³¹ Eşli, karılı (*ATS*: 93); **ayıldı**³² Aileli, evli (*ATS*: 31); **ineylig** *Sag* Karılı, evli [*Sag*, *Koy* **eneylig**]; **eneylig palahğ kizi** Karılı ve çocuklu adam (*HTS*); **ipçi-palahğ** Çoluk çocuklu (*HTS*); **eştü** Evli (erkek), karısı olan (*TAS*: 38).
erli-zayıplı³³ **bol**- Karı-koca olmak (erkek için) (*Kzk.*).

4.3. Aşağıdaki örnekleri de bu grupta değerlendirmek gerekir:

üydegi kura- Evlenmek (*KMTS*: 424); **üydegilen**- Evlenmek (*KMTS*: 424); **üydegili bol**- Evlenmek (*KMTS*: 424); **üydegili** Evli, aile sahibi (*KMTS*: 424).³⁴

4.4. Bu algılayışta erkeğin nikâhına sahip olduğu için eşe verilen isim “haklı” olabilmektedir.³⁵

haklı Nikahlı zevce: *Verüben Gülşeni dünya talâkın / Eder şün zâl imiş haklum gerekmez* (*Gülşeni*. XVI. 87) (*TTS*: 1895); **haklık** Nikâhlı karılık (Posof-Kr.) (*THDEA*: 59).³⁶

4.5. Bu grupta evlenecek çağa gelmiş kızı anlatan kelime “erlik”tir:

erlik (III) Evlenecek çağa gelmiş kız (*DS*: 1775).

4.6. Evlenmek anlamında Harezmi ve Anadolu sahasında *ciiftlen*-³⁷ kelimesinin kullanıldığını görüyoruz. *ciift* kelimesi Farsçadır, bu Farsça kelimeden türetilen *ciiftlen*- ise Arapçada evlilik anlamında kullanılan *müzâvece*, *izdivâc* kelimelerinin çevirisi olarak değerlendirilebilir,³⁸ zaten kelimenin daha önce görülüyor olması da bunu kanıtlamaktadır.³⁹

dişi hayvan veya bitki hücreleri döllenmek için bir araya gelmek” anlamına gelir.

³⁸ Zaten Farsçada evlenmek karşılığı bugün de Arapça kelimeler tercih edilmektedir: **izdivâc kerdin**, **müte’ehhil şûden** gibi.

³⁹ Arapça asıllı *izdivâc*, *tezvic*, *nikâh* vb. kelimelerin kullanımı -özellikle bazı bölgelerde- oldukça yaygındır: **tezrevvüc** Zevce olmak, evlenmek, *izdivâc* (*LO*: 861); **izdivâc** 1) Çiftleşme, 2) Evlenme (*BOTS*: 409); **izdivâc** et- Evlenmek (*TS*: 1130). Ayrıca: **dest-i izdivâc**, **fikr-i izdivâc**, **hayat-i izdivâc**, **hediye-i izdivâc**, **kasd-i izdivâc**, **münasebet-i izdivâciye**, **sene-i izdivâc**, **taleb-i izdivâc** (*BOTS*: 409).

nikâh Nikah, evlenme 14-2, 27-2 (*ME*: 160); **nikâh kılış**- 195-6 (*ME*: 160); **nikâhına kivür**- 115-2 (*ME*: 160); **nikâh qıl**- Evlenmek: ... *Ümm-i Übeyhâni oğlum Yezidke* (16) *nikâh kılsangız* ... 90b/15-16 (*NF*: 415); **nikâh it**- Nikâhlanmak, nikâh eylemek (*GT*: 405); **nikâh et**- 1) (Biriyle) evlendirmek, 2) Bir erkek, bir kadını nikâhla almak (*OATS*: 2119); **nikâh ol**- Evlenmek (*OATS*: 2119); **(bir kadını) nikâh et**- Bir erkek bir kadını nikâhla almak (*TS*: 1653); **nikâh kıy**- Nikâh memuru kanuna göre çiftlerin karı koca olduklarını bildirmek (*TS*: 1653); **nikâh tazele**- Boşandığı kişiyle yeniden evlenmek (*TS*: 1653); **nikâhla**- 1) Nikâh etmek, 2) Nikâh kıymak (*TS*: 1653); **nikâhlan**- 1) Bir kimseye nikâhla bağlanmak, 2) Kanunî olarak nikâh işlemleri yapılmak (*TS*: 1653); **nikâhlı** Kanunî olarak nikâh işlemi yapılmış olan karı veya koca (*TS*: 1653); **nikâh gıy**- ... *padışahoğlu Bir Önge’ ye nikâh gıyar* (*KA*: 70); **nikâli bol**- Nikâhlı olmak (*TrkmTS*: 478); **nikâli** Evli (*Trkm.*) (*KTLS*: 231); **nikah et**- Nikâh kıydırmak (*TTAT*: 265); **nikah kes**- Nikâh kıymak (*TTAT*: 265); **nikah ohut**- Nikâh kıydırmak (*TTAT*: 265); **nikahlan**- Nikâhlanmak (*TTAT*: 266); **nikâ kıl**- Nikâh yapmak, nikâh etmek (*YUyg.TS*: 290); **nikalan**- Nikâhlanmak (*YUyg.TS*: 290); **nikali**- Nikâhlanmak (*YUyg.TS*: 290); **neke kıy**- Nikâh kıymak, evlenmek (erkek için) (*MD*: VII - 251/1401); **nikelüü** Evli (erkek) (*TTKTS*: 64); **nikahlı** Evli (*Bşk.*) (*KTLS*: 230); **nekah et**- Nikâh kıymak (*KMTS*: 306); **nikahlan**- Nikâhlanmak (*Kzn. Tat.*); **nikahlı** Evli (*Tat.*) (*KTLS*: 231).

nikâh düş- Bir kadının bir erkeğin evlenmelerinde kanun ve örf bakımından bir sakınca olmamak (*OATS*: 2119).

‘ağd kııl- 1) Sözleşmek, antlaşmak, 2) Nikâhlanmak, evlenmek (*HTK II*: 8); **‘ağd-i nikâh kııl**- Bir kızı bar idi anı manga ‘ağd-i nikâh (2) *kıldı* 136/1-2 (*KGT*: 67).

aktolama (akıt olma) Nikâhlanma, nikâh akdi yapılma (Yusufeli-Ar.) (*THDEA*: 7).

tezvic A. Evlendirme (*BOTS*: 865); **tezvic** Nikah kıymak, evlendirmek, baş göz etmek, çiftleştirmek, evermek (*LO*: 862).

teehhül et- Ehil alma, evlenmek, evlilik (*LO*: 845).

³¹ **kadit** 1) kadın, eş; evli kadın, 2) *küfür* Cadi karı (*ATS*: 93).

³² **ayıl** 1) Ev (aile), 2) Çadır; deri, kıl dokuma veya sık dokunmuş kalın bezden yapılarak direklerle tutturulan, taşınabilir barınak, 3) Köy, oba, otağ (*ATS*: 31).

³³ **zayıp** Hanım, eş (*KTS*: 115).

³⁴ **üydegi** 1) Aile, 2) Çocuk, 3) Eş, zevce (*KMTS*: 424); **üydege** Ev hanımı, eş (*ATS*: 199).

³⁵ Erkeğin nikâhına sahip olan kadına verilen başka isimler de vardır: **hallal hatun** Eş, zevce (*KLS*: 92); **alğanım hallalım** Karım (*KLS*: 74); **hâlâl cefet** Eski, helâl (erkek karısı için söyler) (*Kzn. Tat.*), gibi.

³⁶ Nikâhsız eşe çeşitli isimler verilir: **küni** Kuma (*DLT IV*: 399); **küng** Cârîye 92-3 (*ME*: 154); **kuma** Kadınların ortağı, 75 (*KİLA*: 81, *ŞT*: 412); **imam yanaştırması** Erkeğin imam nikâhiyle aldığı kadın (Fethiye ve köyleri-Mğ.) (*THDEA*: 64), gibi.

³⁷ Kelime **ciiftleş**- şeklinde türetildiğinde “erkek ve

4.6.1. cüftlen- Evlenmek (ME: 109); **cüftlen-** Evlenmek, nikâh etmek: *Ey mü'minler, cüftlening ...* (96b/17) (NF: 367); **çiftlen-** Evlenmek, eş olarak almak: *Bir mü'mine halayık çiftlenmek hayırlıdır, bir âzat müşrike avrat çiftlenmekten* (Leyl. Ar. XV. 120) (TTS: 911).⁴⁰

4.6.2. Erkek ve kadın için evlenmek, “karı koca olmak, çift olmak” şeklinde algılanınca aileler açısından evlendirmek, “çiftlendirmek, eşlendirmek” olarak görülür: *cüftlendür-*’ün Arapçası *tezvîc* “eş etmek”tir.

cüftlendür- Evlendirmek (ME: 109); **cüftlendür-** Evlendirmek, nikâh etmek: *Takı Rukıyyeni ‘Osmânka cüftlendürdi* (3a/4); ... *ol hatun aydı: Menim şartlarım bar, ol şartlarını kabul kılsang, men sanga özümni cüftlendür-* (4) *gey men, tedi erse, aydı* (76b/3-4) (NF: 367); **cüftlendür-** Evlendirmek (HTKT II: 37); **çiftlendir-** / **çiftlendür-** Birbirlerine eş etmek, evlendirmek: *Sizi âhirette cennetime koyam, huriler ile çiftlendürem* (Saat. XV. 36) (TTS: 911)⁴¹.⁴²

eşlendir- Evlendirmek (Kam. XVIII-XIX. 1, 530) (TTS: 1555).⁴³

⁴⁰ Ayrıca şu şekle de rastlanır: **cüft bol-** *ya nî Peygamber ‘aleyhi’ selâmnung ikki nûr-ı dîdesige cüft boldı, tip* (3a/5-6), 83a/7 (NF: 367).

⁴¹ TTS’deki bütün örneklerde bu kelime erkek için kullanılmıştır.

⁴² Ayrıca şu kullanımlar da vardır: **cift it-** Eş olarak vermek: *Kızını eş eyledi Sasan’ a mahrem / Ana cift itdi anı kıldı hem-dem* 42680 (ŞŞÇ: 2089); **cüft eyle-** Evlendirmek: *Beni ol mah-ıla cüft eyledi ol / Benüm eylügüme ol gösterür yol* 19938 (ŞŞÇ: 2089); **cüft kıt-** Eş olarak vermek: *Bu üç kız kim görürsüz cándur onlar / Tenümde cân tamarada kándur onlar / Olan cüft kıldum ben bulara / Ki çeke her biri yârin kenâra* 2763-2764 (ŞŞÇ: 2089).

⁴³ Ayrıca şu şekle de geçmektedir: **eş eyle-** Tezevvüc etmek: *Bir hatunu zevvectü ve tezevvectü kavilleriyle kendüye zevç yâni eş eylemek mânâsınadır* (Kdeb. XVIII. 313-1) (TTS: 1557).

⁴⁴ **durmuş** 1) Yaşam, hayat, 2) Yaşayış, hayat (TrkmTS: 178); **turmuş** Hayat, ömür, geçim (YUyg. TS: 427); **durmuş** 1) Yaşam, hayat, 2) Yaşayış, hayat (TrkmTS: 178); **turmuş** Hayat (SÖTTT: 153); **turmış** Vaziyet, hal-ahval, geçim şartları, durum (KTS: 278).

5. Evliliğin hayata başlamak, hayata girmek olarak algılanması

5.1. Bu grupta kadın ve erkek için genellikle ayrı kelimeler kullanılır.

5.1.1. Bu algılayışta hayata çıkan, kadındır:

durmuşa⁴⁴ **çık-** Evlenmek (kızlar için) (TrkmTS: 178); **turmuşgâ çık-** Kocaya varmak (SÖTTT: 153); **turmuşka çık-** Evlenmek (hanımlar için) (YUyg. TS: 427); **turmuşka çık-** Evlenmek (kadın için) (Kırg.); **tormuşka çık-** Hayata çıkmak, evlenmek (kadın için) (Kzn. Tat.); **turmış kur-** / **turmuşka şık-** Evlenmek (kadın için) (Kzk.).

turmuşgâ çıqqan Evli (kadın) (SÖTTT: 153); **turmuşka çıkkan** Evlenmiş (hanımlar için) (YUyg. TS: 427); **tormışlı bul-** Hayatlı olmak, evli olmak (kadın için) (Kzn. Tat.).

durmuşa çıkar- Kocaya vermek, evlendirmek (TrkmTS: 178); **turmuşka çıkar-** Evlendirmek (hanımlar için) (YUyg. TS: 427); **turmışka ber-** Evlendirmek (kadın için) (Kzk.).

5.1.2. Bu algılayışta hayat kuran, erkektir:

durmuş gur- Evlenmek (erkek için) (TrkmTS: 178); **hayat kur-** Evlenmek (Özb.).

5.2. Bu grupta eşler birbirlerinin hayat arkadaşı olarak değerlendirilir:

hayat arkadaşı Eş, karı kocadan her biri (TS: 966); **tormuş iptâşe (yuldaşı)** Hayat arkadaşı, eş (Kzn. Tat.).

Kaynaklar

- Afanas'eva, P. S. ve L. N. Haritonova. *Russko-Yakutskiy Slovar*. İzdatel'stvo "Sovetskaya -Ensiklopediya". Moskva, 1968.
- Ahmerov, K. Z. ve diğerleri. *Russko-Başkirskiy Slovar*. Akademiya Nauk SSR Ufimskiy İnstitut İstorii, Yazıkı i Literaturı. Moskva, 1964.
- Ahmet'yanov, R. G. "Drevne Tyurko-Mongol'skie Boenno-Feodal'nie Terminı v Tatarskoy Svadebnoy Terminologii." *Sovetskaya Tyurkologiya*, 4 (1977), 96-99.
- Akdoğan, Yaşar, haz. *Türkiye Türkçesi'nden Azerbaycan Türkçesi'ne Büyük Sözlük*. Deniz Kitabevi. İstanbul, 2000.
- Aksu, Nurettin ve Ayfer Işık. *Türkiye Türkçözü-Kırgız Türkçözü Sözdüğü*. Millî Eğitim Bakanlığı yayınları: 3066, Bilim ve Kültür Eserleri dizisi: 940, Türk Dünyasından Seçmeler dizisi: 4. İstanbul, 1997.
- Andreyeva, İ. A. ve N. P. Petrova. *Russko-Çuvaşskiy Slovar*. Naučno-İssledovatel'skiy İnstitut Pri Sovyete Ministrov Çuvaşskoy ASSR. Moskva, 1971.
- Arat, Reşid Rahmeti. *Kutadgu Bilig: İndeks. III*. Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: 47, Seri: IV-Sayı: A 12. İstanbul, 1979.
- Arat, Reşid Rahmeti. *Edib Ahmed b. Mahmud Yıkneki. Atebetü'l-Hakayık*. Türk Dil Kurumu yayınları: 32. Ankara, 1992.
- Artun, Erman. *Tekirdağ Folkloru'ndan Örnekler*. Tekirdağ Folklor Araştırması: 2. Tekirdağ, 1983.
- Atalay, Besim, çev. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi. I-III; Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks". IV. 2. baskı*. Türk Dil Kurumu yayınları: 521-524. Ankara, 1985-1986.
- Atalay, Besim, haz. *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara, 1970.
- Bammatova, Z. Z. *Russko-Kumukskiy Slovar*. Dagestanskiy Filnal Akademii Nauk SSSR İnstitut İstorii, Yazıkı i Literatur. Moskva, 1960.
- Baskakova, N. A. *Russko-Nogayskiy Slovar*. Çerkesskiy Naučno-İssledovatel'skiy İnstitut. Moskva, 1956.
- Baskakova, N. A. *Russko-Karakalpakskiy Slovar*. Karakalpakskiykiy Filial Akademii Nauk Uzbekskoy SSR İnstitut İstorii, Yazıkı İ Literaturı. Moskva, 1967.
- Boeschoten, H. E., M. Vandamme ve S. Tezcan. H. Braam ve B. Radtke'nin yardımıyla. *Al-Rabghüzî The Stories of the Prophets. Qışaş al-Anbiyâ'. An Eastern Turkish Version. I*. E. J. Brill. Leiden-New York-Köln, 1995.
- Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uyğur Türkçesi Sözlüğü*. 3. baskı. Enderun Kitabevi. İstanbul: Fatih Ofset, 1993.

- Caferoğlu, Ahmet. *Abû Hayyân. Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1972.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı. I: Giriş-Metin-Faksimile*. 2. baskı. Türk Dil Kurumu yayınları: 169. Ankara, 1989; II: İndeks-Gramer. Türk Dil Kurumu yayınları: 219. Ankara, 1963.
- Ersoylu, Halil, haz. *Kız Destanı: Hazâ Hikâyet-i Kâz ma'a Cühûd*. Türk Dil Kurumu yayınları: 639. Ankara, 1996.
- Gaydarci, G. A., E. K. Koltso, L. A. Pokrovskaya ve B. P. Tukan. *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Rusçadan aktaranlar: Abdülmecit Doğru ve İsmail Kaynak. Kültür Bakanlığı yayınları: 1294, Türk Dünyası Edebiyatı dizisi: 16. Ankara, 1991.
- Gemalmaz, Efrasiyap. *Azerî Türkçesi Lügati*. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayını. Erzurum, 1986.
- Grönbech, K. *Kuman Lehçesi Sözlüğü: Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*. Çev. Kemal Aytaç. Kültür Bakanlığı yayınları: 1396, Türk Dünyası Edebiyatı dizisi: 27. Ankara, 1992.
- Gürsoy-Naskali, Emine. *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Baskıya hazırlanıyor.
- Gürsoy-Naskali, Emine ve Muvaffak Düranlı. *Altayca-Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu yayınları: 725. Ankara, 1999.
- Hamilton, James Russell (metni düzenleyen, Fransızcaya çeviren, yorumlayan). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacığa İlişkin Uyğurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çev. Vedat Köken. Türk Dil Kurumu yayınları: 682. Ankara, 1998.
- İnan, Abdülkadir. "Türk Dügünlerinde Exogamie İzleri." *Makaleler ve İncelemeler*. 2. baskı. Türk Tarih Kurumu yayınları: VII. Dizi-Sa. 51a. Ankara, 1987.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, haz. *Gülüstan Tercümesi (Kitâb Gülüstan bi't-Türkî)*. Türk Dil Kurumu yayınları: 544. Ankara, 1989.
- [Kâşgarlı Mahmud]. *Divanü Lügati't-Türk Tıpkıbasımı "Faksimile"*. T[ürk] D[il] K[urumu]. Ankara, 1941.
- Kunos, Ignaz. *Şejx Sulejman Efendi's Cagataj-Osmanisches Wörterbuch: Verkürzte und mit Deutscher Übersetzung Versehene Ausgabe*. Budapest, 1902.
- Kültür Bakanlığı. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap)*. I. Kültür Bakanlığı yayınları: 1371, Kaynak Eserler dizisi: 54. Ankara, 1991.
- Kültürel, Zuhâl ve Latif Beyreli. *Şerîfî Şehnâme Çevirisi. I-IV*. Türk Dil Kurumu yayınları: 717. Ankara, 1999.
- Monguşa, D. A. *Russko-Tuvinskiy Slovar*. Tuvinskiy Naučno-İssledovatel'skiy İnstitut Yazıka, Literatur i İstorii. Moskva, 1980.

- Necip, Emir Necipoviç. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Rusçadan çev. İklil Kurban. Türk Dil Kurumu yayınları: 615. Ankara, 1995.
- Nemeth, Gyula. *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*. Çev. Kemal Aytaç. Kültür Bakanlığı yayınları: 1229, Türk Dünyası dizisi: 12. Ankara, 1990.
- Oraltay, Hasan, Nuri Yüce ve Saadet Pınar, çev. *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dünyası Araştırmaları yayını: 8. İstanbul, 1984.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları. I-IV*. Türk Dil Kurumu yayınları: 529. Ankara, 1987.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi: Kaynaklar ve Açıklamaları ile Destanlar*. I. cilt. Türk Tarih Kurumu yayınları: VII. Dizi-Sa. 102. Ankara, 1989.
- Ölmez, Zuhâl Kargı, haz. *Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Simurg. Türk Dilleri Araştırmaları dizisi: 3. Ankara, 1996.
- Özder, M. Âdil. *Türk Halkbiliminde Düşün-Evlilik-Akrabalık Terimleri Sözlüğü*. Ziya Gökalp Derneği yayınları: 6, Çeşitli Eserler dizisi: 2. Ankara, 1981.
- Özkan, Mustafa, haz. Mahmûd b. Kadî-i Manyâs. *Gülîstan Tercümesi: Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*. Türk Dil Kurumu yayınları: 562. Ankara, 1993.
- Özön, Mustafa Nihat. *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. 6. baskı. İnkılâp ve Aka Kitabevleri. İstanbul, 1979.
- Paasonen, H. *Çuvaş Sözlüğü*. Çev. Türk Dil Kurumu çevirmenleri. T[ürk] D[il] K[urumu]: C. III. 7. İstanbul, 1950.
- Radloff, Wilhelm. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. I-IV. Sn. Petersburg, 1893-1911.
- Radloff, Wilhelm. *Uigurische Sprachdenkmäler*. Leningrad, 1928.
- Radloff, Wilhelm. *Manas Destanı: Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri*. Haz. Emine Gürsoy-Naskali. Türksoy yayınları. Ankara, 1995.
- Räsänen, Martti. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1. Helsinki, 1969.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve N. A. Kuşığaşeva. *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Çev. Şükrü Halûk Akalın ve Caştigin Turgunbayev. Türk Dil Kurumu yayınları: 741. Ankara, 2000.
- Sabir, Muhammad, haz. *Türkçe-Urduca Lûgat*. Library Promotion Bureau. Karaçi, 1968.
- Sağol, Gülден. *An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish = Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Giriş ve Metin*. I, Sources of Oriental Languages and Literatures 21, Turkish Sources XIX. Harvard University, 1993; Sözlük. II, Sources of Oriental Languages and Literatures 26, Turkish Sources XXIII. Harvard University, 1995; Tıpkıbasım. Birinci bölüm: 1b-300b. III, Sources of Oriental Languages and Literatures 36, Turkish Sources XXXI

- Sağol, Gülden. "Manas Destanında Evlilik Geleneği." *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*. Haz. Emine Gürsoy-Naskali. Türk Dil Kurumu yayınları: 625. Ankara, 1995, 224-233.
- Sağol, Gülden. *Nehcü'l-Feradis: Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin-Arapça İbareler*. Doçentlik çalışması. [İstanbul], 1998.
- Saracoğlu, Erdoğan. *Kıbrıs Ağzı: Sesbilgisi Özellikleri-Metin Derlemeleri-Sözlük*. KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı yayınları: 21. [Ankara], 1992.
- Sarı, Mevlût. *El-Mevârid. Türkçe-Arapça Lügat*. Gonca Yayınevi. İstanbul, 1985.
- Sümer, Faruk. "Oğuzlar'a Ait Destanî Mahiyetde Eserler." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XVII, sy. 3-4 (1959), 359-456.
- Tannagaşeva, Nadejda N. Kurpeşko ve Şükrü Halûk Akalın. *Şor Sözlüğü*. [Çukurova Üniversitesi yayınları], Türkoloji Araştırmaları: 2, Sözlük dizisi: 1. Adana, 1995.
- Tavkul, Ufuk. *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu yayınları: 770. Ankara, 2000.
- [Taymas], Aptullah Battal. *İbni-Mühennâ Lügati (İstanbul Nüshasının Türkçe Bölüğünün Endeksidir)*. 2. baskı. Türk Dil Kurumu yayınları: 9. Ankara, 1988.
- [Taymas], Aptullah Battal. *Kazan Türkçesinde Ata Sözleri ve Deyimler: Açıklamalar-Düşünceler-Sözlük-Örnekler-Bir Ek*. 2. baskı. Türk Dil Kurumu yayınları: 275. Ankara, 1988.
- Tekin, Şinasi. *Uygurca Metinler I: Kuanşi İm Pısar (Ses İşiten İlâh). Vap hua ki athğ nom çeçeki sudur (saddharmapı...arika-sûtra)*. Atatürk Üniversitesi yayınları Araştırmalar serisi-Edebiyat ve Filoloji: 2. Erzurum, 1960.
- Tekin, Şinasi. *Uygurca Metinler II. Maytrısimit. Burkancılarn Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram (Burkancılığın Vaibhâşika tarikatine âit bir eserin Uygurcası)*. Atatürk Üniversitesi yayınları: 263, Edebiyat Fakültesi yayınları: 54, Araştırma serisi: 44. Ankara, 1976.
- Tekin, Talât. *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu yayınları: 540. Ankara, 1988.
- Tekin, Talât. *Tunyukuk Yazıtı*. Simurg. Türk Dilleri Araştırmaları dizisi: 5. Ankara, 1994.
- Tekin, Talât ve diğerleri. *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Simurg. Türk Dilleri Araştırmaları dizisi: 18. Ankara, 1995.
- Toparlı, Recep. *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*. Türk Dil Kurumu yayınları: 555. Ankara, 1992.
- Toparlı, Recep, haz. *Ahmet Vefik Paşa. Lehce-i Osmânî*. Türk Dil Kurumu yayınları: 743, Türkiye Türkçesi Sözlükleri projesi: 1, Eski Sözlükler dizisi: 3. Ankara, 2000.

- Tuğlacı, Pars, haz. *Okyanus. 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük. I-III.* Pars yayınları Sözlük dizisi: 8. İstanbul, 1971-1974.
- Türk Dil Kurumu. *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. I-XII.* Ankara, 1963-1982.
- Türk Dil Kurumu. *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü. I-VIII.* Ankara, 1963-1977.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük. 1-2.* 9. baskı. Türk Dil Kurumu yayınları: 549, Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu yayınları Türkçe Sözlükler dizisi: 1. Ankara, 1998.
- Ünal, Asife. *Yahudilik’te, Hristiyanlık’ta ve İslâm’da Evlilik.* T.C. Kültür Bakanlığı yayınları: 2099, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi: 221. Ankara, 1998.
- Vasiliev [Vasilyev], Yuriy. *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük.* Türk Dil Kurumu yayınları: 621. Ankara, 1995.
- Vasiliev [Vasilyev], Yuriy, Fatih Kirişcioğlu ve Gülsüm Killi. *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri.* Türk Dil Kurumu yayınları: 637. Ankara, 1996.
- Yusuf, Berdak ve Mehmet Mâhur Tulum. *Sözlük: Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi. Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi.* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul, 1994.
- Yüce, Nuri. *Ebu’l-Kâsım Cârullah Maḥmūd bin ‘Omar bin Muḥammed bin Ahmed ez-Zamaḥşari el-Hvârizmî. Mukaddimetü’l-Edeb. Hvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuṣter Nüshası: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks.* Türk Dil Kurumu yayınları: 535. Ankara, 1988.

Kısaltmalar

- Abuşka* Besim Atalay, haz. *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü.*
- ATL* Efrasiyap Gemalmaz. *Azerî Türkçesi Lûgatı.*
- ATS* Emine Gürsoy-Naskali ve Muvaffak Duranlı. *Altayca-Türkçe Sözlük.*
- Az.* Azerî Türkçesi.
- Bşk.* Başkurt Türkçesi.
- BK* Bilge Kağan Yazıtı.
- BOTS* Mustafa Nihat Özön. *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük.*
- ÇS* H. Paasonen. *Çuvaş Sözlüğü.* Çev. Türk Dil Kurumu çevirmenleri.
- D* Yazıtlarda her bir taşın doğu yüzü.
- DK* Muharrem Ergin. *Dede Korkut Kitabı. I: Giriş-Metin-Faksimile, II: İndeks-Gramer.*
- DLT* Besim Atalay, çev. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi. I-III; Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks”. IV.*

DS	Türk Dil Kurumu. <i>Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. I-XII.</i>
ETY	Hüseyin Namık Orkun. <i>Eski Türk Yazıtları. I-IV.</i>
EUTS	Ahmet Caferoğlu. <i>Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.</i>
GT	Mustafa Özkan, haz. Mahmûd b. Kādî-i Manyâs. <i>Gülüstan Tercümesi: Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük.</i>
GTS	G. A. Gaydarcı, E. K. Koltsa, L. A. Pokrovskaya ve B. P. Tukan. <i>Gagauz Türkçesinin Sözlüğü.</i>
HTKT	Gülden Sağol. <i>An Inter-linear Translation of the Qur’an Into Khwarazm Turkish = Harezm Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi. I-III.</i>
HTS	Emine Gürsoy-Naskali. <i>Hakasça-Türkçe Sözlük.</i>
İKPO	James Russell Hamilton (metni düzenleyen, Fransızcaya çeviren, yorumlayan). <i>Dunhuang Mağarası’nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü.</i>
İM	Aptullah Battal [Taymas]. <i>İbni-Mühennâ Lûgati (İstanbul Nüshasının Türkçe Bölüğünün Endeksidir).</i>
İMS	Recep Toparlı. <i>İrşâd’ü’l-Mülûk ve’s-Selâtîn.</i>
K	Yazıtlarda her bir taşın kuzey yüzü.
KA	Erdoğan Saracoğlu. <i>Kıbrıs Ağzı: Sesbilgisi Özellikleri-Metin Derlemeleri-Sözlük.</i>
Kâş.	[Kâşgarlı Mahmud]. <i>Divanü Lûgati’t-Türk Tıpkıbasımı “Faksimile”.</i>
KB	Reşid Rahmeti Arat. <i>Kutadgu Bilig: İndeks. III.</i> Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce.
KBLS	Gyula Nemeth. <i>Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü.</i> Çev. Kemal Aytaç.
KD	Halil Ersoylu, haz. <i>Kız Destanı: Hazâ Hikâyet-i Kız ma’a Cühüd.</i>
KGT	Ali Fehmi Karamanhoğlu, haz. <i>Gülüstan Tercümesi (Kitâb Gülüstan bi’t-Türkî).</i>
Kırg.	Kırgız Türkçesi.
KİLA	Ahmet Caferoğlu. <i>Abû Hayyân. Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk.</i>
KİP	Şinasi Tekin. <i>Uygurca Metinler I: Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlâh). Vap hua ki athğ nom çegeki sudur (saddharmapuy...arika-sûtra).</i>
KLS	K. Grönbech. <i>Kuman Lehçesi Sözlüğü: Codex Cumanicus’un Türkçe Sözlük Dizini.</i> Çev. Kemal Aytaç.
KMTS	Ufuk Tavkul. <i>Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü.</i>
KT	Kül Tigin Yazıtı.
KTAD	Abdullah Battal Taymas. <i>Kazan Türkçesinde Ata Sözleri ve Deyimler: Açıklamalar-Düşünceler-Sözlük-Örnekler-Bir Ek.</i>
KTLS	Kültür Bakanlığı. <i>Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap). I.</i>
KTS	Hasan Oraltay, Nuri Yüce ve Saadet Pınar, çev. <i>Kazak Türkçesi Sözlüğü.</i>
Kzk.	Kazak Türkçesi.
Kzn. Tat.	Kazan Tatarcası.

QE	H. E. Boeschoten, M. Vandamme ve S. Tezcan; H. Braam ve B. Radtke'nin yardımıyla. <i>Al-Rabghūzī The Stories of the Prophets. Qışaş al-Anbiyā'. An Eastern Turkish Version. I.</i>
LO	Recep Toparlı, haz. <i>Ahmet Vefik Paşa. Lehce-i Osmânî.</i>
Maytrısimit	Şinasi Tekin. <i>Uygurca Metinler II. Maytrısimit. Burkancılardan Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidâî Bir Dram (Burkancılığın Vaibhâşika tarikatine âit bir eserin Uygurcası.</i>
MD	Wilhelm Radloff. <i>Manas Destanı: Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri.</i> Haz. Emine Gürsoy-Naskali.
MDEG	Gülden Sağol. "Manas Destanında Evlilik Geleneği."
ME	Nuri Yüce. <i>Ebu'l-Kâsım Cârullâh Maḥmūd bin 'Omar bin Muḥammed bin Ahmed ez-Zamaḥşarî el-Hvârizmî. Mukaddimetü'l-Edeb. Hvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuṣter Nüshası: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks.</i>
NF	Gülden Sağol. <i>Nehcü'l-Feradis: Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin-Arapça İbareler.</i>
OADME	Faruk Sümer. "Oğuzlar'a Ait Destanî Mahiyetde Eserler."
OATS	Pars Tuğlacı, haz. <i>Okyanus. 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük. I-III.</i>
OY	Talât Tekin. <i>Orhon Yazıtları.</i>
Özb.	Özbek Türkçesi.
RBS	K. Z. Ahmerov ve diğerleri. <i>Russko-Başkırskiy Slovar.</i>
RÇS	İ. A. Andreyeva ve N. P. Petrova. <i>Russko-Çuvaşkiy Slovar.</i>
RKS	Z. Z. Bamatova. <i>Russko-Kumukskiye Slovar.</i>
RKKlpS	N. A. Baskakova. <i>Russko-Karakalpakskiye Slovar.</i>
RNS	N. A. Baskakova. <i>Russko-Nogayskiy Slovar.</i>
RTS	D. A. Monguşa. <i>Russko-Tıvinskiy Slovar.</i>
RYS	P. S. Afanas'eva ve L. N. Haritonova. <i>Russko-Yakutskiye Slovar.</i>
SHEÖ	Yuriy Vasilyev, Fatih Kirişçioglu ve Gülsüm Killi. <i>Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri.</i>
SÖTTT	Berdak Yusuf ve Mehmet Mâhur Tulum. <i>Sözlük: Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi. Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi.</i>
Su.	Suci Yazıtı.
ŞS	Nadejda N. Kurpeşko Tannagaşeva ve Şükrü Halûk Akalın. <i>Şor Sözlüğü.</i>
ŞSEÇOW	Ignaz Kunos. <i>Şejx Sulejman Efendi's Cagataj-Osmanisches Wörterbuch: Verkürzte und mit Deutscher Übersetzung Versehene Ausgabe.</i>
ŞŞÇ	Zuhal Kültürâ ve Latif Beyreli. <i>Şerîfi Şehnâme Çevirisi. I-IV.</i>
ŞT	Zuhal Kargı Ölmez, haz. Ebulgazi Bahadır Han. <i>Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü).</i>
TAL	Mevlût Sarı. <i>El-Mevârid. Türkçe-Arapça Lügat.</i>
TAS	L. T. Ryumina-Sırkaşeva ve N. A. Kuçigaşeva. <i>Teleüt Ağzı Sözlüğü. Çev. Şükrü Halûk Akalın ve Caştegin Turgunbayev.</i>
Tat.	Tatar Türkçesi.

- TDEİ*
Exogamie İzleri.”
- TFÖ*
ler.
- THDEA*
Evlilik-Akrabalık Terimleri
Trkm.
TrkmTS
Sözlük.
- TS*
TSa. S
Sözlük.
- TIAT*
Azerbaycan Türkçesi'ne Büyük
TTKTS
Türkçüsü-Kırgız Türkçüsü Sözdüğü.
- TTS*
Türkiye Türkçesiyle Yazılmış
Sözlüğü. I-VIII.
- TY*
USp.
WTD
der Türk-Dialecte. I-IV.
- YHİE*
İslâm'da Evlilik.
- YUyg.*
YUyg. TS
Sözlüğü. Rusçadan çev.
- Abdülkadir İnan. “Türk Düğünlerinde
- Ermən Artun. *Tekirdağ Folkloru'ndan Örnek-*
- M. Âdil Özder. *Türk Halkbiliminde Düğün-*
Sözlüğü.
- Türkmen Türkçesi.
- Talat Tekin ve diğerleri. *Türkmence-Türkçe*
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük. 1-2.*
- Yuriy Vasiliev. *Türkçe-Sahaca (Yakutça)*
- Yaşar Akdoğan, haz. *Türkiye Türkçesi'nden*
Sözlük.
- Nurettin Aksu ve Ayfer Işık. *Türkiye*
- Türk Dil Kurumu. *XIII. Yüzyıldan Beri*
Küaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama
- Talât Tekin. *Tunyukuk Yazıtı.*
- Wilhelm Radloff. *Uigurische Sprachdenkmäler.*
- Wilhelm Radloff. *Versuch eines Wörterbuches*
- Asife Ünal. *Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve*
- Yeni Uygur Türkçesi.
- Emir Necipoviç Necip. *Yeni Uygur Türkçesi*
İklil Kurban.